

**West-Friese
Archeologische
Rapporten 141**

Een werkplaats en twee stadsboerderijen

Archeologisch onderzoek op het perceel Venuslaan 57
in Enkhuizen

D.M. Duijn, W. Stellingwerf &
C.P. Schrickx

Een werkplaats en twee stadsboerderijen

Archeologisch onderzoek op het perceel Venuslaan 57 in Enkhuizen

D.M. Duijn, W. Stellingwerf & C.P. Schrickx

Colofon

West-Friese Archeologische Rapporten 141

Titel	Een werkplaats en twee stadsboerderijen. Archeologisch onderzoek op het perceel Venuslaan 57 in Enkhuizen.
Uitvoerder	Archeologie West-Friesland
Auteur	D.M. Duijn (KNA Archeoloog MA, Archeologie West-Friesland) W. Stellingwerf (Archeoloog, Archeologie West-Friesland) Kadertekst: C.P. Schrickx (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Redactie	M.H. Bartels (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland) C.P. Schrickx
Veldwerk	C.P. Schrickx S. Gerritsen (Senior KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland) D.M. Duijn W. Stellingwerf (metaaldetectie) E. van Paridon (veldmedewerker, Archeologie West-Friesland) F. Kivit (vrijwillig medewerker)
Determinatie	Keramiek: W. Stellingwerf D.M. Duijn Metaal: W. Stellingwerf Tabakspijpen: J. van Oostveen Overig: W. Stellingwerf
Fotografie objecten, bewerking afbeeldingen & opmaak rapport	F.C. Schinning (KNA Archeoloog MA, Archeologie West-Friesland)
GIS/kaartmateriaal	D.M. Duijn & J. Leek (KNA Archeoloog, Archeologie West-Friesland)
Trefwoorden	Enkhuizen, stadsboerderij, werkplaats

© Archeologie West-Friesland 2020

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, film, fotokopie, digitaal of geautomatiseerd systeem zonder voorafgaande toestemming van de copyrighthouders en de auteur.

De uitgever heeft de inhoud met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Ondanks deze zorgvuldigheid kunnen gegevens zijn veranderd of onjuist zijn weergegeven.

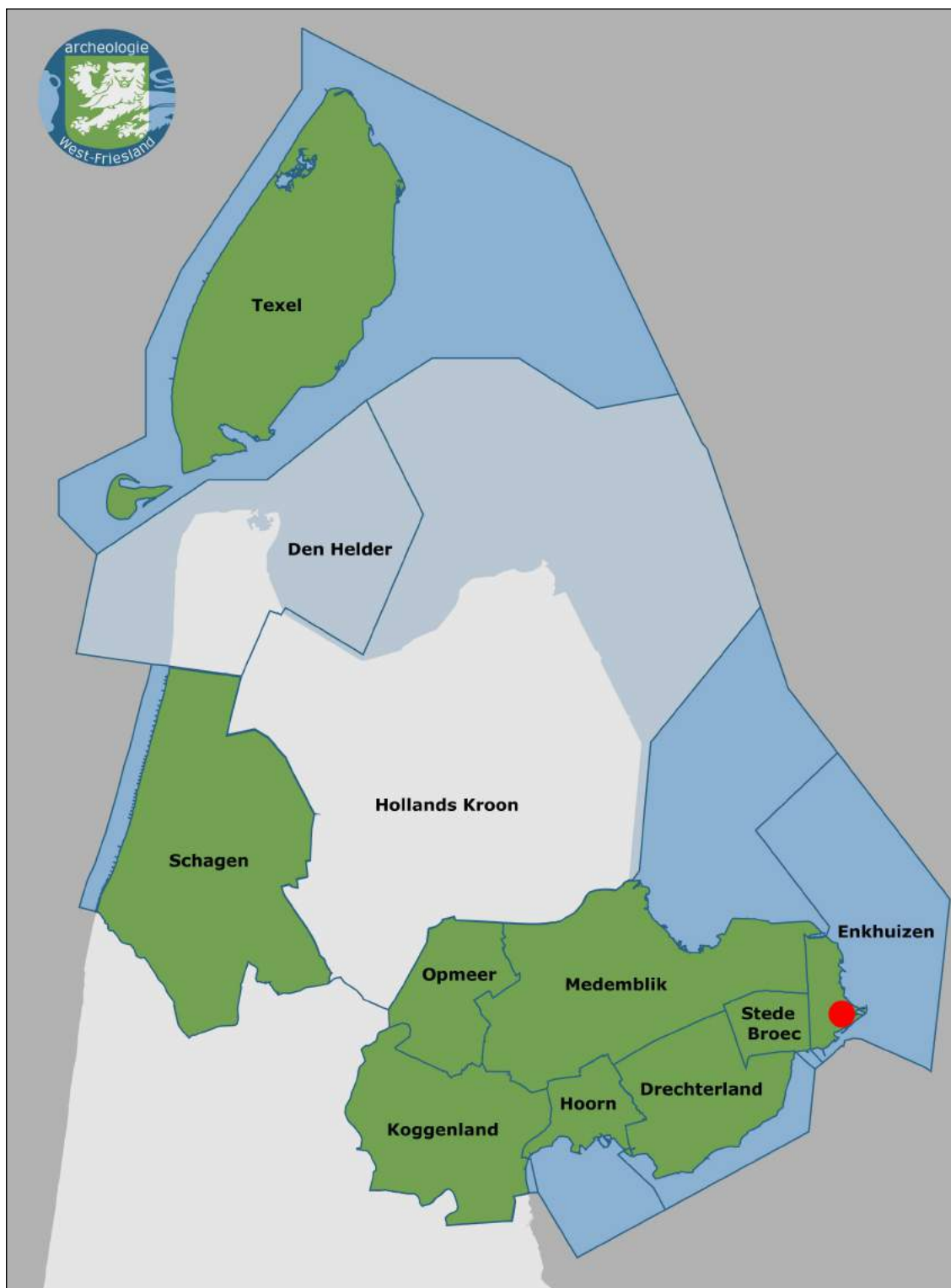
Administratieve gegevens

Project/locatie	Venuslaan 57, Enkhuizen, gemeente Enkhuizen
Projectnummer	458
Landelijk registratienummer	4552632100
Centrale coördinaten	x: 147.925 y: 524.125
Datum rapportage	Februari 2020
Datum veldonderzoek	Juli en augustus 2017
Bevoegde overheid	Gemeente Enkhuizen
Archeologisch deskundige	C.M. Soonius
Beheer en plaats projectdocumentatie	Provinciaal Depot Noord-Holland
Opdrachtgever	VSG Projecten BV (Dhr. K. van Stek)
Opdrachtnemer	Archeologie West-Friesland
Status	Goedgekeurd door het Bevoegd Gezag

Inhoudsopgave

1. Inleiding	9	
2. De onderzoekslocatie	11	
2.1 Geologie en landschap	11	
2.2 Korte geschiedenis van Enkhuizen	12	
2.3 Historische ontwikkeling plangebied	15	
3. Doel en methode van het onderzoek	22	
3.1 Onderzoeksopdracht	22	
3.2 Methode	23	
4. Resultaten archeologisch onderzoek	26	
4.1 Natuurlijke bodem	26	
4.2 Fase 1: Middeleeuwen	26	
4.3 Fase 2: 16 ^{de} eeuw	28	
4.4 Fase 3: 17 ^{de} en vroege 18 ^{de} eeuw	32	
4.5 Fase 4: periode 1760-1875	41	
4.6 Fase 5: periode 1875-1965	46	
5. Vondstcomplexen (W. Stellingwerf)	50	
5.1 Asdump zuidzijde terrein (1625-1660)	50	
5.2 Asdump noordzijde terrein (1625-1650)	60	
<i>Kadertekst: tabaksdoos (C.P. Schrickx)</i>	62	
5.3 Losse vondsten	63	
6. Synthese	67	
7. Beantwoording onderzoeksvragen	70	
8. Literatuur	72	
Kaartbijlagen		
Bijlage 1	Fase 1+2: Middeleeuwen en 16 ^{de} eeuw	75
Bijlage 2	Fase 3: 17 ^{de} -vroege 18 ^{de} eeuw	77
Bijlage 3	Fase 4: periode 1760-1875	79
Bijlage 4	Fase 5: periode 1875-1965	81
Bijlage 5	Profielen	83
Determinatielijsten en specialistisch onderzoek		
<i>Digitaal beschikbaar via www.archeologiewestfriesland.nl</i>		
Bijlage 6	Determinatielijsten	
Bijlage 7	Dendrochronologisch onderzoek (S. van Daalen)	
Bijlage 8	Tabakspijpen (J. van Oostveen)	

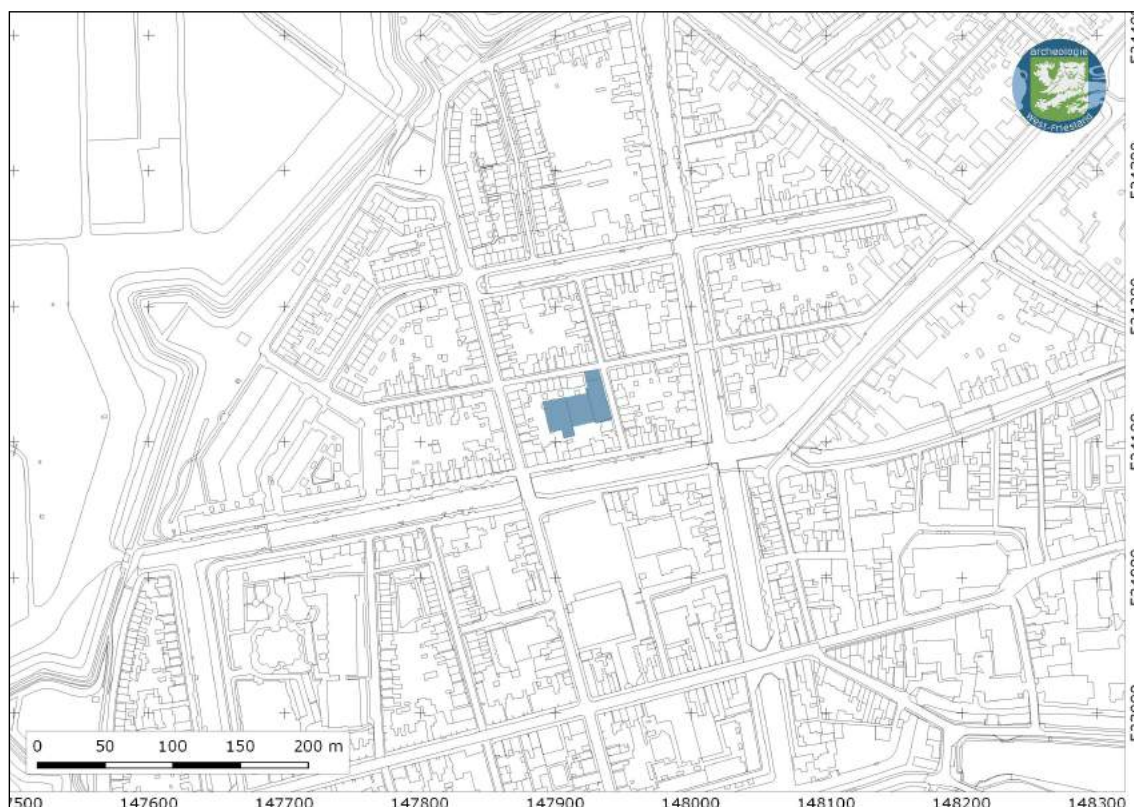

Afb. 1. De locatie van het plangebied Venuslaan 57 binnen de gemeente Enkhuizen in de regio West-Friesland (rode stip). Op de kaart is het gemeentelijke samenwerkingsverband Archeologie West-Friesland weergegeven.

1. Inleiding

Van 19 juli tot en met 29 augustus 2017 (6 dagen) is door Archeologie West-Friesland, in opdracht van dhr. K. van Stek (VSG Projecten BV), een opgraving uitgevoerd binnen het plangebied Venuslaan 57 te Enkhuizen (afb. 1 en 2). Op het perceel stond een grote loods. Deze is afgebroken om plaats te maken voor zes woonhuizen.

De eindverantwoordelijkheid voor de opgraving was in handen van senior KNA-archeoloog Michiel Bartels. De projectleider tijdens het veldwerk was afwisselend in handen van senior KNA archeoloog Christiaan Schrickx en senior KNA archeoloog Sander Gerritsen. Het vaste veldteam bestond hiernaast uit archeoloog Dieuwertje Duijn en veldmedewerker Etienne van Paridon. Zij werden zo nu en dan ondersteund door archeoloog Wytze Stellingwerf en stagiair Fien Kivit. Het onderzoek is uitgewerkt door Dieuwertje Duijn.

Afb. 2. De locatie van het plangebied Venuslaan 57 binnen Enkhuizen (blauwe arcering).

De nieuwbouw bedroeg een oppervlakte groter dan 100 m² en werd niet archeologievriendelijk uitgevoerd. Daarom is d.d. 9-11-2015 door Archeologie West-Friesland een archeologische quickscan opgesteld.¹ Hierin is op basis van bekende archeologische waarden en historische gegevens een archeologische verwachting voor het plangebied geformuleerd. Voor de uitvoering van de archeologische opgraving is d.d. 3-7-2017 een Programma van Eisen (PvE) opgesteld. Het archeologisch onderzoek is conform dit PvE uitgevoerd.

In dit rapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek op het perceel Venuslaan 57 in Enkhuizen weergegeven. De rapportage bestaat uit twee delen. In het eerste deel worden de historische gegevens met betrekking tot het onderzoeksterrein en de directe

1 Duijn 2015.

omgeving uiteengezet. In het tweede deel worden de aangetroffen archeologische sporen en het verzamelde vondstmateriaal geanalyseerd.

De rapportage volgt de eisen die daaraan worden gesteld in de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 3.3, en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn, versie 2016.

2. De onderzoekslocatie

2.1 Geologie en landschap

Aan het einde van de laatste ijstijd lag Enkhuizen in een schaars begroeid landschap, waar in de loop van die ijstijd zand was afgezet. Geologisch gezien behoort deze zandafzetting tot de Formatie van Twente (Laagpakket van Wierden: dekzand)². De top van deze pleistocene afzetting bevindt zich tussen de 14 en 10 m –NAP. Na afloop van de ijstijd steeg de temperatuur en smolten de landijsmassa's waardoor de zeespiegel steeg. Hierdoor steeg ook de grondwaterspiegel en vormde zich veen (het Basisveen) op het dekzand. Dit Basisveen werd uiteindelijk afgedekt door wad- en kwelderafzettingen.

Tot circa 3800 voor Chr. was West-Friesland vrij toegankelijk voor de zee. De toenmalige kust bestond voornamelijk uit zandige wadplaten waartussen een groot aantal west-oost georiënteerde geulen lag. Meer landinwaarts gingen de zandige platen over in lagunes waarin klei werd afgezet. Een groot deel van West-Friesland lag in dit lagunaire gebied.³ De sedimenten die in deze periode zijn afgezet, worden gerekend tot de oudste afzettingen van de Beemster Afzettingen (voorheen Calais II en III, tegenwoordig: Laagpakket van Wormer).

Rond 3800 voor Chr. ontstonden aan de kust van Noord-Holland op de zandige wadplaten strandwallen die de kust langzaam afsloten. De zee kon vanaf deze periode alleen nog via enkele zeegaten in het achterland doordringen. Via het zeegat van Bergen drongen getijdengeulen West-Friesland binnen. Buiten de invloedsfeer van deze geulen vond geen sedimentatie plaats en vormde zich veen. Binnen de invloedsfeer van deze getijdengeulen vond afzetting van zand en klei plaats. Het grovere, zandigere materiaal sedimenteerde in en direct naast de geul. Het lichtere en kleiiger materiaal werd bij overstromingen verder van de geul afgezet.

Tussen 3800 en 1400 voor Chr. verlegden de getijdengeulen enkele malen hun loop, waardoor de ondergrond van West-Friesland een zeer ingewikkelde opbouw heeft. Deze opbouw, en de geologische geschiedenis, is door De Mulder en Bosch ontrafeld en systematisch beschreven. Volgens deze reconstructies heeft Enkhuizen in een kweldergebied gelegen. Grote getijdengeulen zijn vermoedelijk niet actief geweest. Buiten de actieve delen van het zeegat vond veengroei plaats (behorend tot het Hollandveen Laagpakket).

Rond 1500 voor Chr. sloot het zeegat van Bergen en werden de geulsystemen in West-Friesland minder actief. Na het droogvallen van de geulen vond als gevolg van differentiële inklinking van de verschillende afzettingen een omkering (inversie) van het reliëf plaats. De aanvankelijk laaggelegen kreekbeddingen en oevers zakten minder in dan de aanvankelijk hooggelegen kwelders.

Buiten de actieve geulen had vanaf circa 3800 voor Chr. in heel West-Friesland continu veenvorming plaatsgevonden, waardoor grote veenkussens waren ontstaan. Op het moment dat de laatste actieve geulen verlandden, verdwenen ook deze onder een dik pakket veen. Op en rond de veenkussens waren alleen nog kleine veenstroompjes actief. Deze voerden het water uit de veenkussens af naar lager gelegen delen.

2 Hoewel Nitg-TNO in 2000 (Weerts e.a., 2000; De Mulder e.a., 2003) een nieuwe lithostratigrafische indeling heeft ingevoerd, wordt in dit stuk ook de oude chronostratigrafische indeling, gebruikt door De Mulder & Bosch, weergegeven. Het Laagpakket van Wormer komt overeen met de Afzettingen van Calais, het Laagpakket van Walcheren met de Afzettingen van Duinkerken en het Hollandveen Laagpakket met het Hollandveen.

3 De Mulder & Bosch, 1982.

De bewoning in West-Friesland in de Midden- en Late-Bronstijd (1500 tot 800 v. Chr.) concentreerde zich op de flanken van deze geulruggen en op de kwelders.⁴ Door toenemende vernatting werd West-Friesland rond 800 v. Chr. verlaten. Tot het ontstaan van de handelsplaats Medemblik omstreeks 700 n. Chr. was het gebied vermoedelijk onbewoond.⁵

In de Middeleeuwen was West-Friesland bedekt met een dik veenpakket. Door het ontstaan van de Zuiderzee in de 11de en 12de eeuw werd de invloed van de zee aan de oostzijde van Noord-Holland aanzienlijk groter: de zee sloeg grote stukken land langs de kust weg en de Hollandse binnenmeren ontstonden. Het ontstaan van de Zuiderzee, gecombineerd met een gemiddelde stijging van de temperatuur, zorgde voor een natuurlijke ontwatering van het westfriesse veenpakket en gunstige condities voor ontginning. De eerste ontginningen in West-Friesland dateren uit de 8ste eeuw en vonden plaats rond Medemblik. Van de 10de tot en met de 12de eeuw werd het overige deel van West-Friesland ontgonnen. Het gebied werd geschikt gemaakt voor bewoning en landbouw door op systematische wijze sloten door het veen heen te graven, waardoor het veen ontwaterde. Door de ontwatering oxideerde het veen en klonk het veenpakket in, met een geleidelijke daling van het maaiveld als gevolg. Het land werd hierdoor kwetsbaar voor inbreuken van de zee en overstromingen.⁶ De bewoners van West-Friesland probeerden dit gevaar te verkleinen door dijken aan te leggen. Deze verschillende losse dijken werden met elkaar verbonden, waardoor West-Friesland vanaf circa 1250 werd beschermd door één lange dijk: de Westfriesse Omringdijk. Deze dijk is in de eeuwen hierna nog diverse malen doorgebroken, waardoor land afsloeg en klei en zand werd afgezet. De loop van de Omringdijk is in de loop der eeuwen sterk gewijzigd. Door het verdwijnen van het voorland (het land dat voor de dijk lag) verzwakte de dijk, waardoor deze op een groot aantal plaatsen moest worden teruggelegd door middel van inlaagdijken. De huidige Omringdijk bevat hierdoor slechts in een aantal dijkvakken nog de originele 12de/13de-eeuwse kern.⁷

Om het gebied binnen de Omringdijk droog te houden, moest dagelijks water in zee worden geloosd. In eerste instantie gebeurde dit tijdens eb via spuisluizen in de dijk. Door de aanhoudende daling van het maaiveld was dit na verloop van tijd niet meer mogelijk. De introductie van de poldermolen in Holland in het begin van de 15de eeuw was een antwoord op dit probleem. De eerste poldermolens bij Enkhuizen stonden ten noorden van de stad, aan het einde van de Oude Gouw, en dateren uit omstreeks 1452.⁸

2.2 Korte geschiedenis van Enkhuizen

Enkhuizen is gelegen in het oosten van West-Friesland, aan het oostelijke einde van een oost-west georiënteerde bewoningsas: de Streekweg. De aan deze weg gelegen dorpen bevonden zich oorspronkelijk noordelijker langs een oudere bewoningsas (de Zuiderkadijk). Deze as met de aanliggende dorpen is ten gevolge van de vorderende veenontginningen verplaatst naar de locatie van de huidige Streekweg, waarschijnlijk in de 12de eeuw.⁹

4 IJzereef & Van Regteren Altena, 1991; Roessingh & Lohof, 2011.

5 Besteman 1990, 107.

6 Besteman 1990, 93-96.

7 Boon 1991, 78-114.

8 Boon 1991, 100.

9 Zie voor een uitgebreide beschrijving van de geschiedenis van Enkhuizen: Duijn 2011.

De stad Enkhuizen is ontstaan uit een samensmelting van twee dorpen: Enchusen en Gommerskarspel. De kern van Gommerskarspel lag waarschijnlijk bij de huidige Westerkerk, de locatie van het oude Enchusen moet worden gezocht in het huidige IJsselmeer, in het verlengde van de Streekweg/Westerstraat. Door het terugleggen (inlagen) van de Westfriese Omringdijk in de 13de eeuw kwam het oude Enchusen buitendijks te liggen. Ten gevolge van de stijgende zeespiegel en het afslaan van dit buitendijkse land is het dorp door zijn inwoners geleidelijk verplaatst naar het gebied binnen de Omringdijk. Hierdoor kwam Enchusen tegen Gommerskarspel aan te liggen. In 1356 kregen de dorpen stadsrechten en werden zij door graaf Willem V onder de naam Enkhuizen officieel samengevoegd tot stad. In de periode hierna kreeg Enkhuizen een stedelijk karakter door de aanleg van havens, het oprichten van poorten en verdedigingswerken en de bouw van publieke gebouwen, waaronder een stadhuis, gasthuis en waag.

Afb. 3. Stadsplattegrond van Enkhuizen rond 1560, gemaakt door Jacob van Deventer.

Pas na de St. Elizabethvloed van 1421 werd het buitendijks gelegen Enkhuizen definitief opgegeven. Op dat moment was alleen de kerk hier waarschijnlijk nog aanwezig. Deze kerk werd afgebroken en vanaf 1423 begonnen de Enkhuizenaren met de bouw van de huidige Zuiderkerk, gewijd aan St. Pancratius. Iets later werd de Westerkerk, gewijd aan St. Gummarus, door de parochianen van Gommerskarspel gebouwd. In de 15de eeuw werden vier kloosters in Enkhuizen opgericht, namelijk drie vrouwenkloosters bij de Westerkerk en een mannenklooster bij de Zuiderkerk. Onder druk van de gespannen politieke situatie door de Hoekse en Kabeljauwse twisten begon men in 1489 de hele stad met wallen te omgeven. De Westerkerk en omliggende kloosters kwamen hierbij binnen de stadsomwalling te liggen.

Dankzij de bloeiende haringvisserij en handel nam het aantal inwoners van Enkhuizen in de 16de eeuw zeer snel toe. Dit veroorzaakte de bouw van steeds meer huizen, die nu vaak werden uitgevoerd in baksteen in plaats van hout. Tevens was meer havenruimte nodig, wat tussen 1540 en 1570 resulteerde in de aanleg van de Oude Haven, Vissershaven en Oosterhaven. In deze periode rondde men de bouw van de stadsmuren, -poorten en verdedigingstorens af, waardoor de stad aan de landzijde nu goed kon worden verdedigd. De kaart van Jacob van Deventer, de oudste stadsplattegrond van Enkhuizen, geeft een beeld van de omvang van Enkhuizen rond 1560 (afb. 3).

Afb. 4. Stadsplattegrond van Enkhuizen, afkomstig uit de kroniek van Brandt uit 1666.

Gebrek aan ruimte voor de snel groeiende bevolking en toenemende economische activiteiten was de belangrijkste reden om de stad grootschalig uit te breiden aan de west- en noordzijde rond 1600. De stadsmuren en torens brak men af en hiervoor in de plaats kwamen moderne verdedigingswerken in de vorm van aarden wallen en bastions. Tevens werden nieuwe

havens binnen de stad gegraven, namelijk de Nieuwe Haven, Oude Buishaven en Nieuwe Buishaven. Op de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 is de omvang van de stad na de grote stadsuitbreiding te zien (afb. 4).

Rond 1620 bereikte de economische bloei van Enkhuizen zijn piek. Op dat moment woonden ongeveer 21.000 mensen binnen de vest. De bloei was in de eerste plaats te danken aan de haringvisserij op de Noordzee. Hiernaast speelden de handel en scheepvaart een grote rol, met name de Sontvaart (handel op het Oostzeegebied), kust- en Straatvaart (handel op Frankrijk en landen langs de Middellandse Zee) en handel met Azië door de VOC.

Rond het midden van de 17de eeuw was de bloeiperiode voorbij en vond op zowel economisch als demografisch gebied verval plaats. Het dieptepunt van de crisis werd bereikt rond 1850, toen Enkhuizen nog slechts ca. 5000 inwoners telde. De leegloop had als gevolg dat veel huizen werden gesloopt en de stad een landelijk karakter kreeg, met name in de Boerenhoek. Pas vanaf de late 19de eeuw was weer sprake van groei door de aanleg van de spoorlijn en intensivering van de land- en tuinbouw, met name de teelt van bloemzaad.

2.3 Historische ontwikkeling plangebied

De Venuslaan ligt binnen de stadsuitbreiding van Enkhuizen die in de periode rond 1600 tot stand is gekomen. Voorafgaand aan deze uitbreiding lag het gebied buiten de grenzen van de stad. Dit is te zien op de oudste kaart van Enkhuizen, gemaakt door Jacob van Deventer, uit omstreeks 1560 (afb. 5). Rond de landzijde van de stad waren een brede gracht en stadsmuur aanwezig, waarlangs diverse verdedigingstorens stonden. Ter plaatse van het plangebied was grasland, dat werd gebruikt voor het weiden van vee en als hooiland.

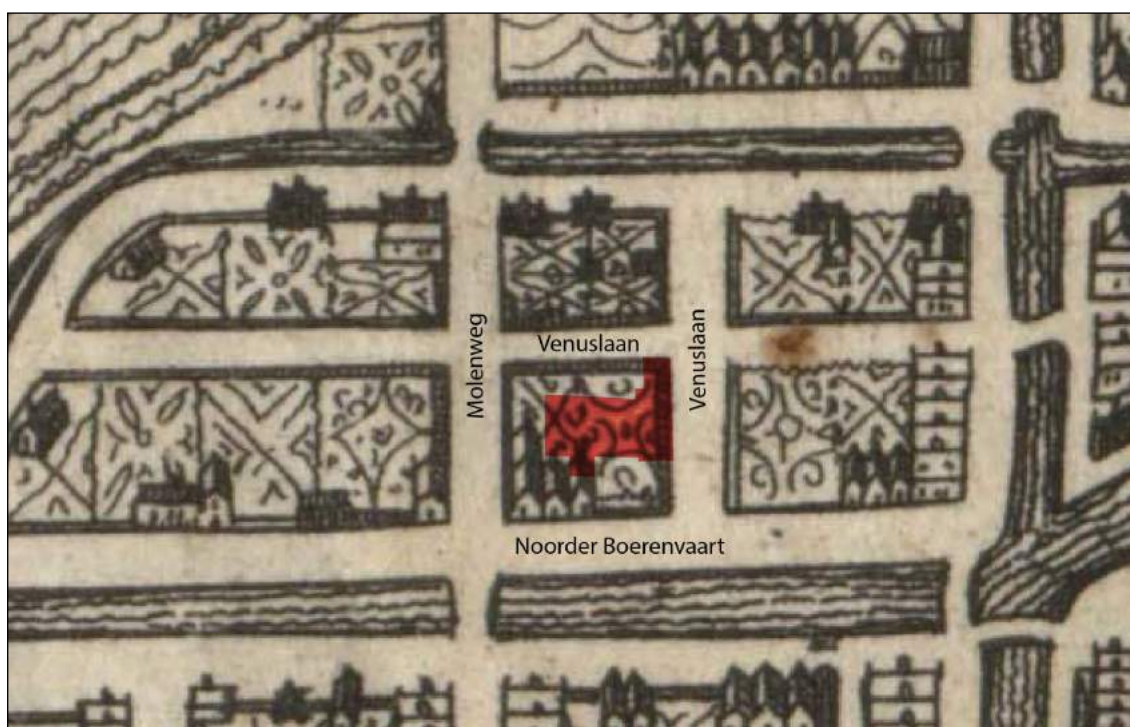

Afb. 5. Stadsplattegrond van Enkhuizen rond 1560, gemaakt door Jacob van Deventer. De blauwe cirkel geeft de locatie van het plangebied bij benadering weer.

Aan het einde van 1590 werd begonnen met de grote stadsuitbreiding van Enkhuizen, waarbij de omvang van de stad bijna verdrievoudigde tot 153 hectare. In de eerste fase van de uitbreiding werd het gebied binnen de huidige vest tot het Handvastwater, waartoe ook het plangebied behoort, bouwrijp gemaakt. Hierbij werden de bestaande sloten gedempt, nieuwe brede grachten gegraven en het maaiveld aanzienlijk opgehoogd. Uit historische en archeologische bronnen is bekend dat hiervoor klei, havenslib en stadsafval is gebruikt. Al in december 1591 konden erven ten zuiden van het Handvastwater worden verkocht en verhuurd. Twee jaar later werden straten en bruggen aangelegd in opdracht van het stadsbestuur.¹⁰ In de jaren hierna werd het overige deel van de stadsuitbreiding ingericht en in 1607 werd de stad gesloten verklaard.¹¹

Hoe de inrichting van het nieuwe stadsdeel aan het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw precies is verlopen, is onduidelijk. Stadskaarten uit deze periode bestaan namelijk niet. Uit archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van de Davidstraat blijkt dat het dempen van een oude ontginningsloot in of na 1594 plaatsvond. Waarschijnlijk is gelijktijdig of kort na deze demping het maaiveld van de omgeving opgehoogd.¹²

De eerste kaart die de situatie ná de stadsuitbreiding laat zien, is de kaart van Guicciardini uit 1634 (afb. 6). De kaart heeft een klein formaat en is hierdoor niet erg nauwkeurig. Binnen het bouwblok waartoe het plangebied behoort, wordt alleen bebouwing op de hoek van de Noorder Boerenvaart en Molenweg weergegeven en dus niet binnen het plangebied.

Afb. 6. Uitsnede uit de kaart van Guicciardini uit 1634 met de locatie van het plangebied (rode vlak).

De volgende relevante kaart dateert uit 1666 en is afkomstig uit de stadskroniek van Gerard Brandt (afb. 7). Deze kaart wordt beschouwd als de meest betrouwbare kaart van Enkhuizen voor de 17de eeuw.

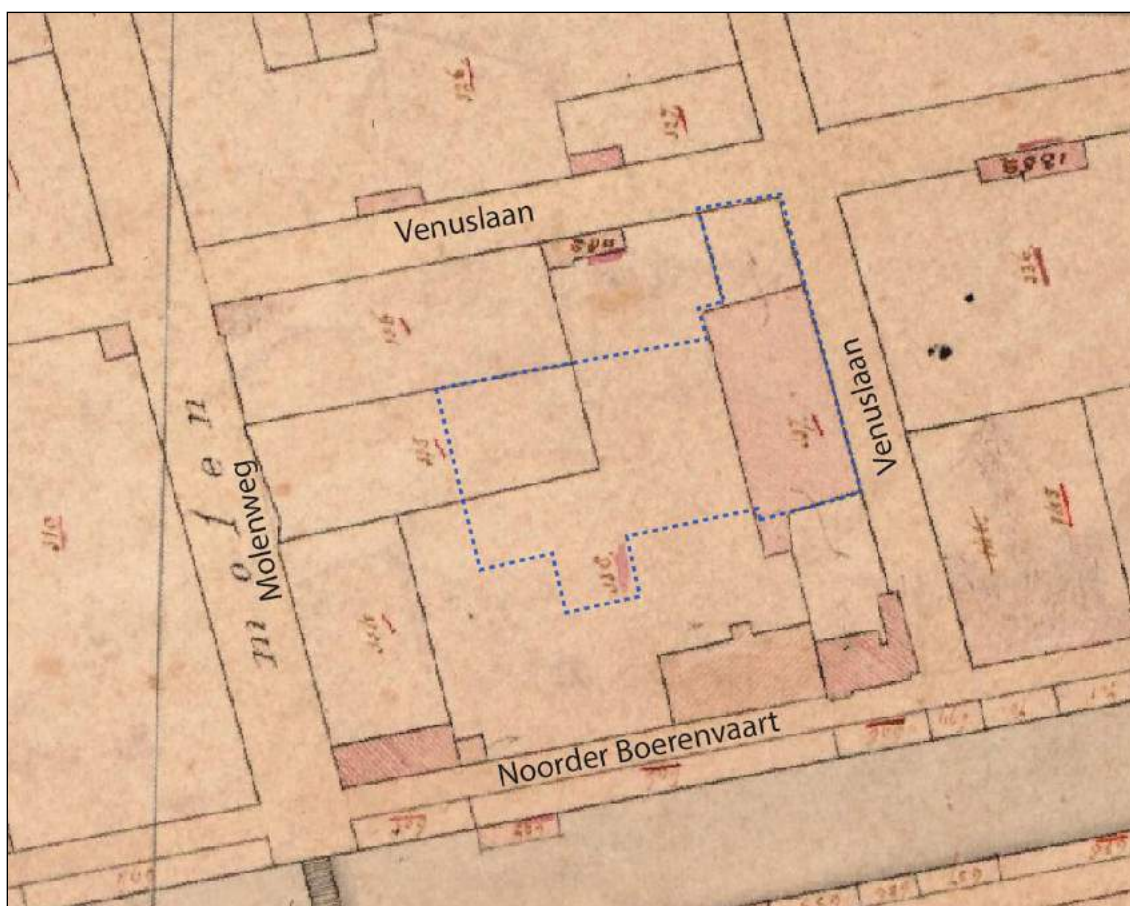
¹⁰ Duijn 2011, 152-155.

¹¹ WFA, OAE, toegangsnummer 0120, inventarisnummer 250.

¹² Duijn 2016a, 21-22.

Afb. 7. Uitsnede uit de kaart uit de kroniek van Brandt uit 1666 met de locatie van het plangebied (rode vlak).

Afb. 8. Uitsnede uit de kadasterkaart uit 1823 met de contour van het plangebied (blauwe stippellijn).

Wederom is met name bebouwing aanwezig aan de zuidwestzijde van het bouwblok, maar nu staat ook een groot gebouw op de locatie van het plangebied aan de Venuslaan. Het pand staat met de nok parallel aan de straat.

Pas in het begin van de 19de eeuw is weer een nieuwe kaart van Enkhuizen gemaakt, namelijk de eerste kadasterkaart uit 1823 (afb. 8). Binnen het plangebied stond op dat moment een groot rechthoekig pand. Samen met het lege erf ten zuiden en noorden van dit pand en een huis op de hoek van de Venuslaan en Noorder Boerenvaart was het pand in 1832 eigendom van koopman Pieter Botman-Blok. In de Aanwijzende Tafel wordt het complex aangeduid als "huis, stal, tuin en erf". Dit betekent dat het grote rechthoekige pand dienst deed als stal. We hebben hier te maken met een stadsboerderij, zoals in de 18de en 19de eeuw talrijke zijn gebouwd in Enkhuizen. Veel boerderijen stonden in het noordwestelijk deel van de stad en dit gebied draagt daarom de naam 'Boerenhoek'. Het huis op de hoek van de Venuslaan en Noorder Boerenvaart was een houten gebouw dat oorspronkelijk als zomerhuis zal zijn gebouwd. In Enkhuizen worden dit soort gebouwen doorgaans aangeduid als 'koepels'. Het houten gebouw is pas in de tweede helft van de 20ste eeuw afgebroken (afb. 9 en 10).

Afb. 9. Houten gebouw op de hoek van de Venuslaan en Noorder Boerenvaart op een foto uit 1950. Collectie Zuiderzeemuseum Enkhuizen.

Door Suus Messchaert-Heering is onderzoek naar de geschiedenis van de stadsboerderij en de opvolgers daarvan.¹³ Deze informatie wordt hieronder beknopt weergegeven. Daarnaast zijn enkele aanvullingen opgenomen op basis van gegevens uit het archief van het kadaster.¹⁴ De oudst te achterhalen eigenaar is timmerman Sweer Waars. Hij woonde bij zijn registratie als lidmaat van de Gereformeerde Kerk in 1780 in de Oude Westerstraat. Hij trouwde in 1788 met Trijntje Hekman. Bij haar overlijden in 1798 staat als adres de Oude Gracht. Sweer hertrouwde een jaar later met Marijtje Plugger, de dochter van de zus van zijn overleden vrouw. Blijkens

13 Messchaert-Heering 2010, 177-179.

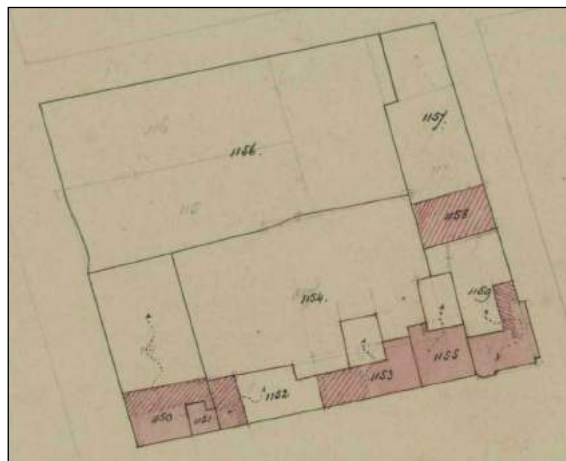
14 Digitale Kadaster Archiefviewer.

een aanzeggedul die dateert omstreeks 1800 woonde hij toen aan de Noorder Boerenvaart. Onduidelijk is wanneer hij dit huis heeft verworven.

Afb. 10. Houten gebouw op de hoek van de Venuslaan en Noorder Boerenvaart op een foto uit 1956. Collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

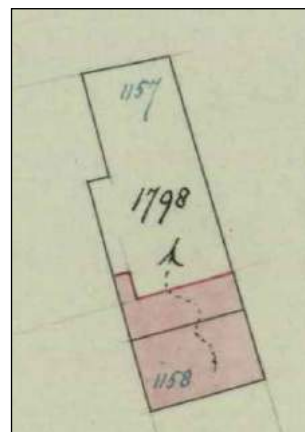
Pieter Botman-Blok kocht de boerderij in 1812 van Sweer Waars en verkocht het complex weer op 11 januari 1837. Volgens de verkoopakte was in de stal plaats voor 42 koeien en was daarnaast een hooiberg aanwezig. De nieuwe eigenaar was boer Lieuwe Siebesz. de Jong. Na het overlijden van Lieuwe in 1857 werd de boerderij verkocht aan Pieter Rooker uit Bovenkarspel. Al in 1866 gaat de boerderij opnieuw over in andere handen, namelijk naar Dirk Basjes. Dirk liet ongeveer tien jaar later de grote stal afbreken en bouwde in plaats daarvan een kleiner pand dat in de Aanwijzende Tafel wordt aangeduid als 'wagenschuur'. De nieuwe situatie is zichtbaar op een hulpkaart uit augustus 1875 (afb. 11). Ook het perceel ten noorden van de wagenschuur (D1157, eerst aangeduid als 'boomgaard', later als 'bouwland') en het houten huis op de hoek van de Venuslaan en Noorder Boerenvaart (D1159) hoorden nog steeds bij het complex. Uit de hulpkaart blijkt dat achter het houten huis in of kort vóór 1875 een klein bakstenen huis is aangebouwd (zie foto's afb. 9 en 10).

Afb. 11. Hulpkaart van augustus 1875.

In 1897 moesten Dirk Basjes en zijn vrouw het complex noodgedwongen verkopen. De nieuwe eigenaar was koopman Klaas Buisman. Hij verkocht het wagenhuis en het perceel bouwland ten noorden (nr 1157 en 1158) daarvan in 1904 aan veehouder/landbouwer Simon

Stavenuiter. Het huis op de hoek van de Venuslaan en Noorder Boerenvaart hoorde vanaf dat moment niet meer bij het complex. Simon liet in 1905/1906 een nieuw pand tegen de noordzijde van de bestaande wagenschuur bouwen (afb. 12). Het perceel (D1798) wordt in het kadaster nu aangeduid als 'huis, schuur en bouwland'. Door Cornelis Stavenuiter is een maquette gemaakt van het boerenbedrijf zoals hij dat uit zijn herinnering kende (afb. 13). De panden zijn ook gedeeltelijk zichtbaar op een foto uit 1956 (zie afb. 10). Het meest zuidelijke gebouw heeft de vorm van een stolpboerderij.

Afb. 12. Hulpkaart van juli 1906.

Stavenuiter verkocht de boerderij in 1929 aan veehouder/melkslijter Seger Jaring. Zoon Piet nam de percelen in 1959 over. Hij verkocht het bedrijf in 1965 aan de gemeente Enkhuizen. De gemeente deed het terrein over aan Nico Honig. Hij liet de boerderij afbreken en bouwde in plaats daarvan een grote loods, die hij in gebruik nam als autospuiterij (afb. 14 en 15). Rond 1980 werd de werkplaats verkocht aan Jacobus Bot, die het pand gebruikte voor zijn bloembollenkwekerij.

Afb. 13. Maquette van het boerenbedrijf aan de Venuslaan, gemaakt door Cornelis Stavenuiter. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 14. De loods aan de Venuslaan in 1974. Collectie Oud Enkhuizen.

Afb. 15. Nico Honig in de autospuiterij aan de Venuslaan in 1964. Collectie Oud Enkhuizen.

3. Doel en methode van het onderzoek

3.1 Onderzoeksopdracht

In het Programma van Eisen is een aantal onderzoeksvragen geformuleerd die als leidraad bij het archeologisch onderzoek en de uitwerking daarvan hebben gefungeerd. Dit rapport tracht antwoord op deze onderzoeksvragen te geven. Hieronder worden de vragen weergegeven.

1. Zijn ontginningsloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Wanneer zijn de sloten gedempt? Kan iets worden gezegd over de breedte van de ontginningspercelen?
2. Zijn sporen of structuren uit de periode vóór 1591 (dus voordat het gebied binnen de stadsgrenzen kwam te liggen) aanwezig die duiden op agrarische of andere activiteiten?
3. Waarmee is het plangebied in 1591 opgehoogd? Hoe dik is het ophogingspakket? Zijn schotten aanwezig om de opgebrachte grond te zetten? Kan worden vastgesteld in welke richting is opgehoogd? Kan het moment van ophogen aan de hand van de vondsten strak worden gedateerd?
4. Zijn sloten aanwezig die zijn gegraven ten tijde van de herinrichting van het gebied in 1591? Wanneer zijn deze weer gedempt?
5. Welke informatie geven de vondsten uit het ophogingspakket uit het einde van de 16de eeuw (1591) van de materiële cultuur van de inwoners van Enkhuizen in deze periode?
6. Hoe werd het terrein tussen 1591 en de bouw van het grote 17de-eeuwse gebouw gebruikt? Was bebouwing aanwezig? Wat zijn de aard en afmetingen van de bebouwing?
7. Wanneer is het grote gebouw, dat op de kaart uit 1666 aanwezig is, gebouwd? Wat was de constructie, indeling en functie van dit gebouw?
8. Wanneer is de boerderij, die op de kaart uit 1823 is te zien, gebouwd? Wat was de constructie en indeling van dit gebouw?
9. Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die samenhangen met het boerenbedrijf?
10. Zijn waterputten, afvaltonnen en/of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn zij gemaakt en buiten gebruik gesteld? Wat kan op basis van vondstmateriaal uit de putten worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners / gebruikers van het plangebied door de tijd heen? Geven de vondsten informatie omtrent beroepen/ambachten die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?
11. Zijn sporen of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten? Zo ja, kan worden gezegd om welke activiteiten het gaat? In welke periode vonden zij plaats?
12. Hoe verhoudt de bouwwijze van de panden en inrichting van de percelen zich tot die van andere onderzochte straten in Enkhuizen? Hoe kunnen de verschillen en overeenkomsten worden verklaard?

3.2 Methode

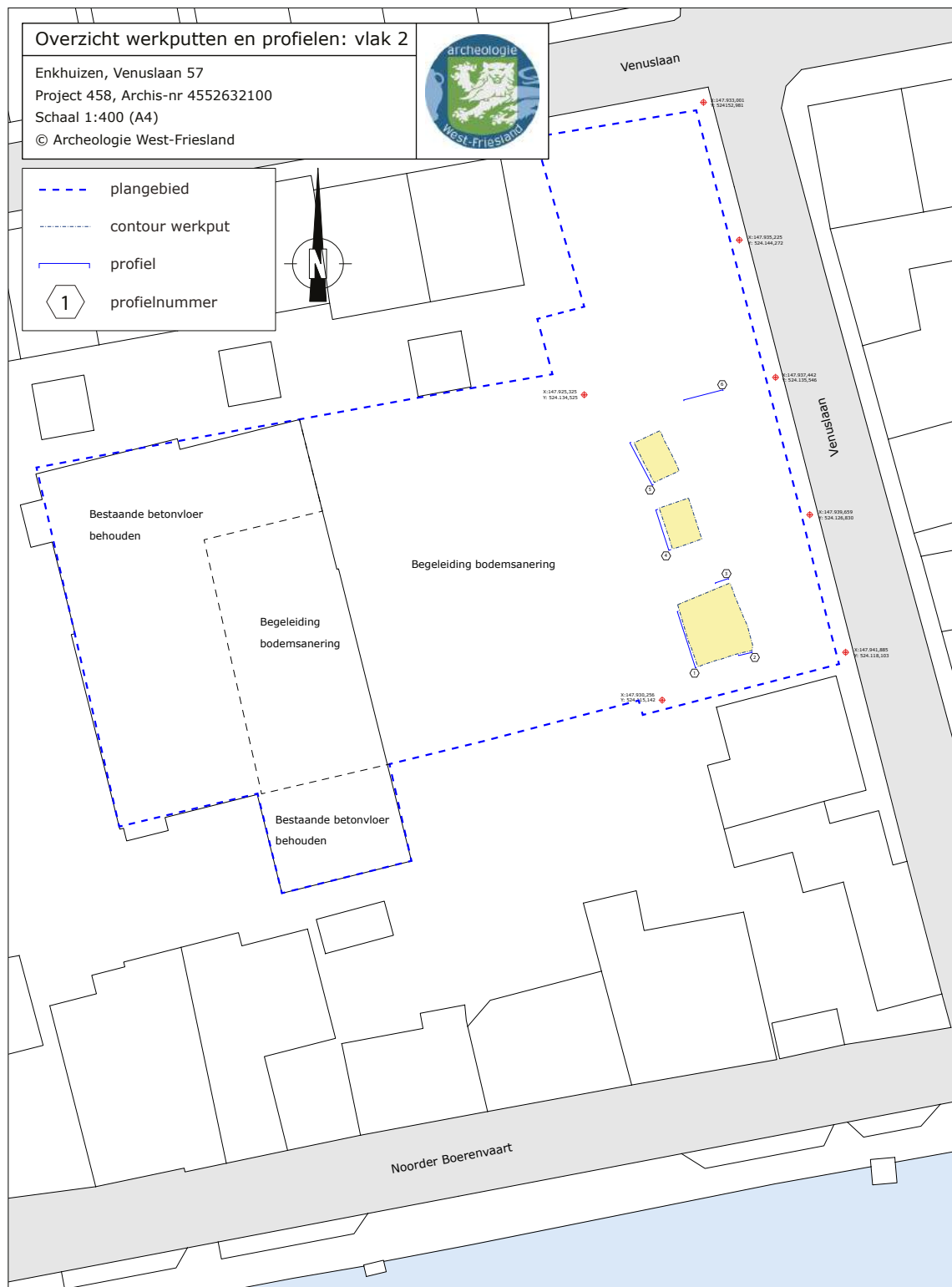
Het project ving aan met een bodemsanering van de westzijde van het plangebied. Hier is 30 tot 70 cm afgegraven en dit is archeologisch begeleid. Aansluitend startte de opgraving langs de Venuslaan, op de plaats waar zes nieuwbouwwoningen zouden worden gerealiseerd. Bij aanvang van de opgraving zijn negen grondslagpunten met RD-coördinaten en een vast NAP-punt uitgezet. In totaal is een oppervlakte van circa 280 m² onderzocht. De opgraving vond gelijktijdig plaats met de bodemsanering van dit deel van het terrein. Dit bracht de nodige vertraging met zich mee, doordat regelmatig gewacht moest worden op grondwagens en de graafmachine veel tijd kwijt was aan het laden van de wagens. Aan de noordzijde van het terrein is een deel niet opgegraven, omdat de graafmachine hier moest kunnen staan. In de uiterste noordoosthoek was de bodem bovendien al verstoord door de sanering van een olietank in het verleden, zodat opgraven hier niet zinvol was. Na de eerste twee dagen opgraving werd asbest gevonden en heeft het project meer dan een maand stilgelegen. Hierna is nog vier dagen opgegraven. Door de combinatie van opgraven en saneren bleek het niet mogelijk om nette werkputten aan te leggen, waardoor een enigszins rommelige puttenkaart is ontstaan (afb. 17 en 18). Op enkele plekken is vlak 1 verdiept om de bodemopbouw in kaart te brengen. In totaal zijn zes profielen gedocumenteerd. Bij de opgraving zijn alle sporen analoog getekend.

Afb. 16. De opgraving in volle gang.

Tot 2017 stond binnen het plangebied een grote loods uit de jaren 60. De bouw van de loods bleek de bodem meer te hebben verstoord dan aanvankelijk werd gedacht. De gevels waren gefundeerd op een betonmuur met daaronder een brede plaat, waardoor een brede verstoring aanwezig was. Hiernaast bleken ook binnen de loods funderingen te zijn aangebracht in de vorm van betonranden.

Het vondstmateriaal is met de hand en voor zover mogelijk per spoor verzameld. De vlakken en stort zijn intensief met een metaaldetector afgezocht.

Afb. 18. Overzicht van de werkputten en profielen op het niveau van vlak 2.

Het gravend onderzoek en de uitwerking zijn verricht volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie versie 3.3 en het Kwaliteitshandboek Archeologie Hoorn/West-Friesland, versie 2016.

4. Resultaten archeologisch onderzoek

De sporen en vondsten die tijdens de opgraving zijn aangetroffen, dateren uit de Romeinse Tijd, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. De sporen worden hieronder per fase beschreven en zijn weergegeven in fasekaarten in de bijlagen.

4.1 Natuurlijke bodem

De natuurlijke bodem van het plangebied bestond uit lichtgrijze klei met daarop een pakket veen. De bovenzijde van de kleilaag lag op 2,65 tot -2,70 NAP. Hierop bevond zich een dunne laag grijze klei (10 cm dik), die kan worden geïnterpreteerd als een bodem die in de prehistorie is gevormd. Het veenpakket is aan de zuidzijde goed bekeken en was hier in totaal 75 cm dik (bovenzijde op 1,80 tot 2,00 -NAP). Onderin bestond het pakket uit lichtbruin rietveen, daarop lag bruin rietveen en daarop bruin veen.

Iets boven de bovenkant van het veen kwamen bij het verdiepen drie palen van naaldhout tevoorschijn, althans zo leek het aanvankelijk. Bij het verder verdiepen bleek dat het om resten van bomen ging, die eeuwen geleden op het veenpakket groeiden (afb. 19). Een van de bomen lag horizontaal, de andere twee stonden schuin in het veen. Van alle drie bomen is een monster genomen en hiervan is de houtsoort bepaald. Het gaat is alle gevallen om grove den (*Pinus sylvestris*).¹⁵ De monsters zijn niet onderzocht door middel van C14-onderzoek. Toch kan de ouderdom

Afb. 19. Drie restanten van grove dennen uit het veen.

van het hout bij benadering worden bepaald, want in Enkhuizen zijn eerder grove dennen uit het veen onderzocht, namelijk bij de opgraving Schootsveld en Lange Tuinstraat.¹⁶ Dit hout dateerde uit de eerste en tweede eeuw na Christus. In deze periode, de Romeinse Tijd, was de omgeving van Enkhuizen niet bewoond.

4.2 Fase 1: Middeleeuwen

Het plangebied lag in de Middeleeuwen buiten de stad Enkhuizen. Het gebied werd gebruikt als weidegrond en hooiland. Bij de opgraving zijn twee sporen uit deze periode gevonden, namelijk twee kuilen (S19 en S20). Zij zijn vanaf de top van het veen ingegraven tot een stukje in de natuurlijke klei. Waarschijnlijk gaat om kleiwinningskuilen.

¹⁵ Zie bijlage dendrochronologisch onderzoek, M1 t/m M3.

¹⁶ Gerritsen 2016 en Schrickx & Ter Steege 2018.

Kuil S19 was ongeveer rond, met een diameter van 1,1 meter (bovenkant gedocumenteerd op 2.09 –NAP). De kuil was bijna een meter diep (onderkant op 3,02 –NAP) en opgevuld met bruin organisch materiaal, brokken bruingrijze klei, brokken grijze zeer zandige klei en een laagje mest (afb. 20). Uit de kuil komt één scherf, namelijk een stukje Pinsgdorfaardewerk.¹⁷ Dit type aardewerk wordt in West-Friesland gevonden tot circa 1200.

Afb. 20. Coupe door kuil S19.

Afb. 21. Coupe door kuil S20.

¹⁷ V20.

Kuil S20 was vierkant en mat 85 bij 85 cm (bovenkant gedocumenteerd op 2,16 –NAP). Het spoor was 77 cm diep (onderkant op 2,93 –NAP) en opgevuld met donkerbruin veraard veen en brokken bruingrijze klei (afb. 21).

4.3 Fase 2: 16de eeuw

In 1590 ging de grote stadsuitbreiding van Enkhuizen van start. Ter plaatse van het plangebied is het maaiveld opgehoogd door klei te storten. Hieraan voorafgaand zijn enkele kuilen gegraven en is afval gestort.

Kuil (S32)

Bij het graven van een profielgat in werkput 2 (profiel 6) bleek ter hoogte van het natuurlijke veenpakket een kuil aanwezig te zijn (S32, afb. 22). Doordat de kuil niet in het vlak is gezien, zijn de afmetingen en vorm van het spoor niet bekend. De kuil is vanaf de top van het veen tot ongeveer 20 cm in de natuurlijke klei ingegraven. De kuil was gevuld met veen en brokken klei. De enige vondst uit het spoor is een brok mortel. Dit maakt het aannemelijk dat de kuil niet uit de Middeleeuwen dateert, maar uit de 16de eeuw. Het gaat waarschijnlijk om een kleiwinningskuil.

Afb. 22. Profiel 6.

Kuil of sloot (S40)

Bij het couperen van put S33 en put S35 is een spoor aangesneden, dat was opgevuld met vette grijze klei (S40, zie profiel 4 en 5). Van het spoor kan slechts worden gezegd dat deze 4,2 meter breed was en was ingegraven tot onderin het veenpakket. Eén zijde van het spoor is zichtbaar in profiel 5 (afb. 23 en 24). Uit dit profiel blijkt dat op het moment dat het spoor is dichtgegooid, in ieder geval ten noorden van het spoor al een ophogingslaag van grijze klei aanwezig was. Dit wijst erop dat het spoor tijdens de ophogingswerkzaamheden aan het einde van de 16de eeuw is gegraven. De vulling van het spoor is gelijk aan het materiaal dat is

gebruikt om het grootste deel van terrein op te hogen, namelijk lichtgrijze vette klei. Dit maakt het aannemelijk dat het spoor tijdens het vervolg van de ophoging is dichtgestort en dus maar zeer kort heeft bestaan. Hier moet wel bij worden aangemerkt dat rond het midden van de 17de eeuw nog iets verder lijkt te zijn opgehoogd met eveneens vette klei (zie onder). In principe kan S40 dus ook pas circa 50 jaar later zijn dichtgestort.

Afb. 23. Coupe van waterput S33. Rechts daarvan is een deel van spoor S40 zichtbaar.

Afb. 24. Profiel 5, met rechts het uitbraakspoor van waterput S35. Links spoor S40 (grijze klei).

Opvallend is verder dat het spoor exact haaks op de Venuslaan was georiënteerd. Dit kan erop wijzen dat het om een sloot gaat. Uit ander onderzoek in het gebied van de stadsuitbreiding is bekend dat bij het ophogen en opnieuw inrichten van het voormalige veenweidegebied nieuwe sloten zijn gegraven en dat zij waren georiënteerd op het nieuwe stratenpatroon.¹⁸

De schuine zijkant en vlakke bodem van het spoor, evenals het feit dat de vulling van het spoor geen gelaagdheid bevat, wijzen echter eerder in de richting van een kuil. De kuil zou dan bestemd zijn voor het winnen van veen, zodat het als brandstof (turf) gebruikt kon worden. Onderin de vette kleivulling van de kuil waren brokken veen aanwezig, mogelijke overblijfselen van het veensteken. Ook bij andere opgravingen in het gebied van de stadsuitbreiding van Enkhuizen zijn grote kuilen gevonden die waarschijnlijk eind 16de eeuw zijn gegraven voor het winnen van veen, namelijk langs de Raamstraat en de Romeinstraat.¹⁹

Afvallaag

Bij het graven van een gat voor profiel 6 kwam tussen het veen en de kleiophoging uit eind 16de eeuw een afvallaag tevoorschijn, bestaande uit donkergrijsbruin zand en klei met veel plantaardig materiaal, veel as, keramiek, mosselschelpen, bot, baksteenbrokken en stukken plavuiz. De laag stopte vlak voor profiel 6, andere begrenzingen zijn niet bekend.

Uit de afvallaag zijn 218 scherven keramiek verzameld, namelijk roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed, Werra-aardewerk, Weser-aardewerk, West-Duits aardewerk en mogelijk Iberisch aardewerk.²⁰ De keramiek dateert uit het einde van de 16de eeuw, waarschijnlijk in de periode 1590-1600. Het roodbakkend aardewerk omvat onder meer twee hoge potten met oren op de rand, zoals vaak in Enkhuizen worden gevonden. Beide zijn volledig geglazuurd. Enkele borden zijn versierd met slib, waaronder een bord met uitsluitend slibversiering op de rand (ook karakteristiek voor Enkhuizen) en een bord met tekst. Alleen een grote letter T is zichtbaar. Dit soort teksten in slib zijn goed bekend van graven uit de periode rond 1600, maar op borden is het nog niet eerder gevonden. Het witbakkend is ofwel groen geglazuurd, of voorzien van groen en geel glazuur. Bruin glazuur (mangaan) is niet aanwezig. Het steengoed omvat onder meer een geglazuurde kan uit Siegburg met ronde appliques, een typisch product voor de late 16de eeuw. Noemenswaardig is verder een scherf met bruin glazuur, afkomstig van een bord dat in Noord-Duitsland of Denemarken is gemaakt (afb. 25).²¹ Nederlandse majolica en tinglazuuraardewerk uit het Mediterrane gebied ontbreken volledig. Uit de laag komen verder fragmenten van plavuizen, golfpannen en een takkenbezem.

Afb. 25. Fragment van een bord uit Noord-Duitsland of Denemarken.

18 Zie bijvoorbeeld Duijn 2016b, 30-35.

19 Raamstraat: Duijn 2016b, 26-28. Romeinstraat: Ter Steege *et al.* 2019, 31-33.

20 V35.

21 V35-C01.

Ophoging

Op zeker moment is het plangebied opgehoogd door een pakket klei te storten. Het ophogingspakket is volledig in kaart gebracht in profiel 3 en 6 (afb. 26 en zie afb. 22). De andere profielen zijn aangelegd vanaf vlak 1 en hier is de bovenzijde van het pakket daarom niet intact. De dikte van de ophoging bedroeg ter plaatse van profiel 3 in totaal 96 cm (bovenkant op 1,02 -NAP), bij profiel 6 was dit 70 cm tot 114 cm (bovenkant op 1,20 -NAP).²² Het straatniveau van de Venuslaan ligt op circa 0,60 -NAP, wat betekent dat in latere tijd verder is opgehoogd.

De kleiophoging lag bijna overal direct op het natuurlijke veen.²³ De precieze samenstelling van het ophogingspakket wisselde van plek tot plek. Algemeen gezien kan worden gezegd dat het pakket bestond uit lagen (vette) lichtgrijze, grijze klei of bruinigrijze klei. De lagen waren in de meeste gevallen erg schoon, soms bevatte zij een kleine hoeveelheid houtskool, schelpgruis, veenbrokken, keramiekscherven of mortel- en baksteenbrokjes.

Afb. 26. Profiel 25, met geheel bovenin muur S16.

De vondsten uit de kleiophoging zijn beperkt.²⁴ Slechts 34 scherven keramiek komen zeker uit de ophoging, evenals enkele stukken golfpan, metaal en natuursteen. De keramiek omvat rood- en witbakkend aardewerk en steengoed en dateert globaal uit de periode rond 1600. Enkele stukken steengoed dateren uit de late 16de eeuw, waaronder een fragment van een boerendanskruik uit Raeren (afb. 27) en een stuk van een ongeglazuurde baardmankruik uit Siegburg. Enkele stukken dateren zeker uit de 17de eeuw, namelijk een tabakspijp uit de periode 1640-1660 en een fragment van een majolicabord met centraal een bloem op een wit vlak. Al tijdens het verdiepen door de kleiophoging zijn deze vondsten gezien en is geconstateerd dat de ophoging niet volledig uit de late 16de eeuw kan dateren. Waarschijnlijk vond een eerste ophoging plaats in deze periode en is ongeveer 50 jaar later het terrein nog iets verder opgehoogd. Hiervoor is ook grijze klei gebruikt, waardoor het onderscheid tussen de twee fasen niet goed herkenbaar is.

Andere noemenswaardige vondsten uit de kleiophoging zijn een dubbel gevouwen lakenlood (afb. 28) en een groot bouwornament van zandsteen (afb. 29). Dit ornament is een deel van een cirkel en heeft een profielrand aan de buitenzijde. De diameter van de buitenkant bedraagt circa 110 cm, die van de binnenzijde circa 70 cm. Aan één kopse kant is onderin een inkeping

22 De dikte verschilde hier sterk door de aanwezigheid van kuil S32. Door de nazak van deze kuil was het ophogingspakket hier veel dikker.

23 Alleen bij profiel 6 lag een afval laag tussen het veen en de kleiophoging, zie hierboven.

24 V19, V22, V25, V28, V34.

aanwezig met daarin wat lood. Hiermee was het onderdeel verbonden met een volgend stuk. De bovenzijde is vrij ruw afgewerkt en hierop is mortel aanwezig. Hier was dus iets bovenop gemetseld. Het bouwornament is wellicht onderdeel geweest van een waterput (deel van de bovenrand), een zuil of een ronde schoorsteen.

Afb. 27. Fragment van een boerendanskruij.

Afb. 28. Een dubbel gevouwen lakenlood.

Afb. 29. Bouwornament van zandsteen.

4.4 Fase 3: 17de en vroege 18de eeuw

In de eerste helft van de 17de eeuw is binnen het plangebied een pand neergezet, namelijk een rechthoekig gebouw langs de Venuslaan. Het gaat waarschijnlijk om een werkplaats. Het overig deel van het plangebied was onbebouwd en is gebruikt voor het storten van afval.

Asdump met afval (S3, S7, S8, S9, S10, S11, S12, S15, S27, S37, S38, S43)

Aan de zuid- en noordzijde van de opgegraven zone is rond het midden van de 17de eeuw as en afval gedumpt. Dit materiaal is gestort in ondiepe kuilen, maar ook als laag op het maaiveld gegooid. Het feit dat hier as en afval is gedumpt, betekent dat deze percelen rond 1650 niet waren bebouwd. In het midden van de opgegraven zone, de locatie van de werkplaats, lag geen as. Dit wijst erop dat het pand rond 1650 al bestond. De vondsten uit de asdump worden besproken in hoofdstuk 5.

Afb. 30. Coupe door kuil S7.

Afb. 31. Coupe door kuil S9.

Aan de zuidzijde van het terrein, ten zuiden van S22/S16/S17, bevond zich een laag as van 5 tot 20 cm dik (S3). Hieronder kwamen enkele askuilen tevoorschijn, die tot dezelfde asdump kunnen worden gerekend. De vulling hiervan bestond uit bruinigrijze klei met heel veel as en houtskool, met wat puin en keramiek. Kuil S7 was ongeveer 40 cm diep, kuil S9 ongeveer 25 cm (afb. 30 en 31, bovenzijde op 1,24 -NAP en 1,17 -NAP). Kuilen S8 en S10 waren slechts 5 cm diep, S11 is een restant van de aslaag. Kuil S15 was afwijkend. Deze kuil was vrij klein, namelijk ongeveer 60 bij 40 cm, en bevatte uitsluitend as, houtskool en tabakspijpen, dus geen andere keramiek. De kuil was bovendien afgedekt door een laag vette lichtgrijze klei. Afvalplek S12 week eveneens af, doordat deze alleen afval (keramiek, mosselschelpen) en puin (bakstenen, golfpannen) bevatte en geen as en houtskool.

Aan de hand van de keramiek uit de aslaag en askuilen, en dan in het bijzonder de tabakspijpen, kan de asdump aan de zuidzijde vrij nauwkeurig worden gedateerd. De pijpen dateren met name uit de periode 1640-1660, wat betekent dat de asdump rond het midden van de 17de eeuw heeft plaatsgevonden.²⁵ Een uitzondering is kuil S7, de diepste kuil. De tabakspijpen uit deze kuil dateren uit de periode 1625-1645, wat erop wijst dat deze kuil iets eerder is gegraven.

Aan de noordzijde van de opgegraven zone lag veel minder as, hier was alleen sprake van asplekken. Langwerpige asplek S27 was maximaal 10 cm diep (bovenkant op 1,23 -NAP) en bestond uit grijsbruine klei met veel as, houtskool, keramiek en mosselschelpen. Plek S37 bestond uit bruin-grijs kleiig zand met veel houtskool en mortelbrokken. Plek S38 was 8 cm diep en samengesteld uit bruinigrijze klei, veel as en houtskool en wat keramiek. Aan de noordwestzijde lag een ongeveer ronde asplek met een diameter van ongeveer 75 cm en 6 cm diep (S43).

²⁵ Determinatie tabakspijpen door Jan van Oostveen, zie bijlage.

Werkplaats (S22, S24, S25, S28, S29, S30)

Langs de Venuslaan is in de 17de eeuw een rechthoekig pand gebouwd. Uit de asdump ten zuiden en noorden van het gebouw kan worden afgeleid dat het gebouw rond 1650 al bestond (zie boven). Aan de zuidzijde lag de aslaag zelfs precies tot aan muur S22. Het pand was 7,3 meter lang en ongeveer 4,5 meter breed, waarbij de nok parallel aan de straat lag. Van drie gevels van het gebouw zijn delen teruggevonden. De oostgevel (de gevel langs de Venuslaan) is niet aangetroffen, deze is bij de bouw van de loods in de jaren 60 weggebroken. De positie hiervan kan worden gereconstrueerd aan de hand van de oorspronkelijke rooilijn van de Venuslaan (zoals zichtbaar op de kaart van 1823). Het pand was waarschijnlijk een werkplaats, aangezien sprake is van een inpandige waterkelder. Ook bakstenen put S25 tegen de buitenzijde van het gebouw wijst hierop (zie onder).

De fundering van de zuidgevel was aan de bovenzijde steeds breed (S22, afb. 32). Aan de onderzijde was sprake van een versnijding aan één zijde. De muur was nog slechts drie steenlagen hoog, waarbij tussen de onderste laag en de laag erboven sprake was van een laag golfpannen (onderkant op 1,25 -NAP). De fundering was gemaakt van geel/rode bakstenen met formaat 18x8,5x3,5 cm en kalkmortel.

Afb. 32. Fundering S22 van de werkplaats.

Afb. 33. Fundering S28, noordzijde van de werkplaats.

De fundering aan de noordzijde is gezien over een lengte van 3,6 meter (S28, afb. 33). Aansluitend bevond zich een deel van de westelijke fundering (S30). Het vervolg hiervan is verstoord bij de bouw van de loods in de jaren 60. Het muurwerk was steeds breed, met een versnijding aan de buitenzijde van het gebouw. Van de noordelijke fundering resteerden nog acht steenlagen (onderkant op 1,49 -NAP), bij de westelijke fundering waren dit vier steenlagen (onderkant op 1,51 -NAP).

Opvallend was een onderbreking halverwege muur S28, die was opgevuld met klei (afb. 34). Het is onduidelijk of het hier om een bewuste onderbreking van de muur gaat en zo ja, wat de functie hiervan is. Het muurwerk was gemaakt van gele bakstenen met formaat 17/17,5x8x3,5/4,5 cm en kalkmortel. De funderingen waren op staal gebouwd; onder het muurwerk is geen houtwerk gevonden.

Afb. 34. Onderbreking in muur S28.

In de zuidoosthoek van het gebouw is een hoek van een waterkelder gevonden (S24). De kelder lag strak tegen fundering S22 aan. Een groot deel van de waterkelder is weggebroken bij de bouw van put S21 in het begin van de 20ste eeuw, waardoor niets kan worden gezegd over de afmeting hiervan. De kelder was gemaakt van gele bakstenen en trasmortel en was voorzien van een klamplaag aan de buitenzijde. De binnenzijde was aangesmeerd met mortel. De diepte van de kelder is niet bekend.

Afb. 35. Vierkante plek van mortelbrokken en baksteenbrokken in de noordwesthoek van de werkplaats (S29).

In de noordwesthoek van het gebouw lag een vierkante plek van mortelbrokken en brokken van gele bakstenen van circa 80 bij 80 cm (S29, afb. 35). De plek was 6 cm diep. Aan de noordzijde lag onder de brokken een restant van een vloer of muur, bestaande uit maximaal drie lagen baksteen (S31, bovenkant op 1,28 -NAP). In het spoor waren verschillende soorten bakstenen toegepast. Het spoor moet waarschijnlijk worden geïnterpreteerd als een weggebroken kelder of bakstenen bak. De laag van mortel- en baksteenbrokken is een afbiklaag die is ontstaan

bij het schoonbikken van bakstenen. Uit de afbiklaag komt één scherf, namelijk een fragment roodbakkerd aardewerk uit de 17de eeuw.²⁶

Afb. 36. Vierkante bakstenen put S25. Daarachter een stukje plaveisel van keitjes (S26).

Bakstenen put en bestrating (S25, S26)

Tegen de noordzijde van bovengenoemd gebouw bevond zich een vierkante bakstenen put (S25, afb. 36 en 37). Vanaf vlak 1 had de put rechte muren en was het 62 bij 62 cm groot. Boven vlak 1 werd de put smaller (taps), de bovenkant bevond zich ondiep onder maaiveld. De muren van de put waren halfsteens en aan zowel de binnen- als de buitenzijde aangesmeerd. De bodem bestond uit een vloer van vier plavuizen (22,5x22,5 cm, op 1,75 -NAP), waarschijnlijk gemetseld op bakstenen. De bouwwijze wijst erop dat de put bestemd was om een vloeistof te bevatten. Tegen de westzijde van de put stonden enkele stukken natuursteen, de functie hiervan is niet duidelijk. Het gaat om een natuursteen plavuis en de hoek van een ondiepe bak met het model van een gootsteen (afb. 38).

De put was opgevuld met zandige klei en veel grof puin, namelijk brokken van groene en gele plavuizen (15,5x15,5x2,5 cm), rode plavuizen (12,5x12,5x2,5 cm), golfpannen en bakstenen.

Afb. 37. Put S25 is leeg gemaakt en de bodem is zichtbaar.

26 V33.

Een bijzondere vondst uit de put is een fragment van een groot deksel van terracotta met een diameter van circa 42 cm (afb. 39).²⁷ De bovenzijde van het deksel is versierd met opgelegde ornamenten in de vorm van bladeren en een bloem (roos). Een deel van de ornamenten is afgebroken. De rest van het oppervlak is voorzien van ingekerfde lijnen. Op de bovenzijde van het deksel is een witte (kalk?)laag aangebracht. Dit

Afb. 38. De hoek van een bak van natuursteen, gevonden tegen put S25.

wijst er vermoedelijk op dat het deksel beschilderd was, waarbij de witte laag als ondergrond voor de beschildering diende. Het is aannemelijk dat het deksel hoorde bij een grote terracotta tuinvaas. De enige andere vondst uit de put is een fragment witbakkend aardewerk uit de 17de eeuw. Het is waarschijnlijk met de grond meegekomen waarmee de put is dichtgestort.

Afb. 39. Voor- en achterzijde van een fragment van een deksel van terracotta, waarschijnlijk afkomstig van een tuinvaas.

Ten westen van de put is een stukje van een keienbestrating gevonden (S26). Dit was slechts 60 bij 65 cm groot en is ongetwijfeld het restant van een grotere bestrating.

Schutting? (S41)

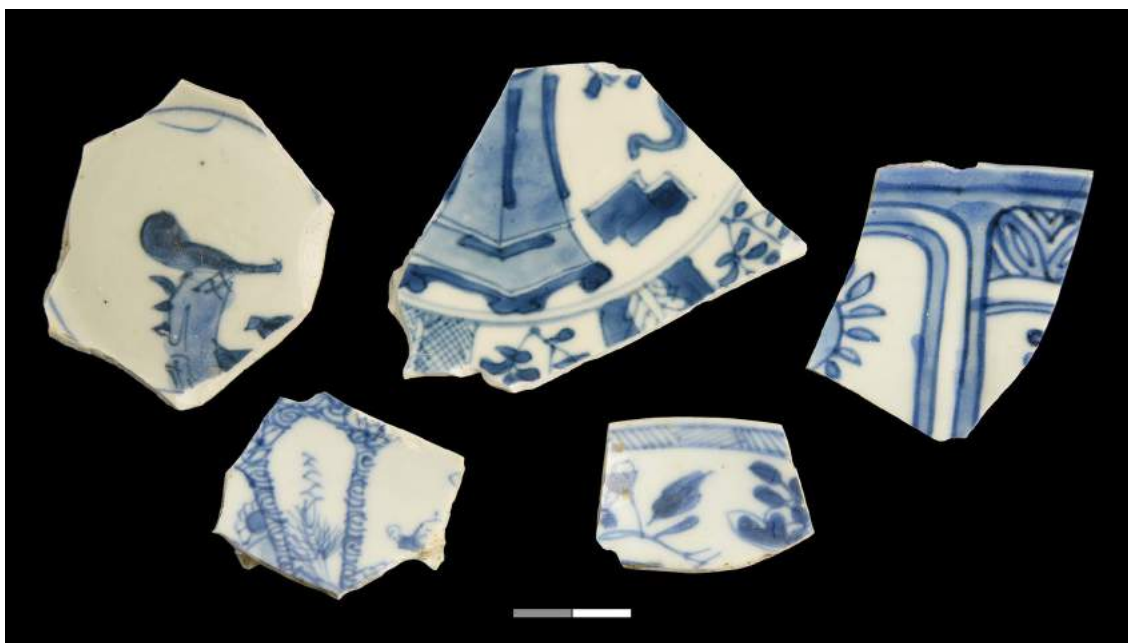
In het verlengde van muur S28 zijn twee palen gevonden, die haaks op de Venuslaan zijn georiënteerd. Het gaat om ronde palen van naaldhout met een diameter van ongeveer 10 cm (bovenkant op 1,25 -NAP). Mogelijk gaat het palen van een schutting, die het erf van de werkplaats omheinde. Een andere mogelijkheid is dat het om een schutting gaat die samenhangt met het uitzetten van de percelen na de aanleg van het nieuwe stadsdeel.

²⁷ V37.

Ophoging binnenterrein

Geheel aan de westzijde van het plangebied, buiten het terrein van de opgraving, zijn tijdens de sanering gegevens verzameld over de ophoging van dit binnenterrein. Onder het moderne stopzand bevond zich een egale laag van bruine en grijze zandige klei van ongeveer 60 cm dik, met daarin brokken mortel, baksteen, keramiek, schelpen en wat houtskool. Gezien de samenstelling gaat het mogelijk om gedumpt havenslib.

In deze laag bevonden zich scherven uit de hele 17de en 18de eeuw, maar vooral uit de periode rond 1700.²⁸ Het is onduidelijk of de laag in één keer is opgebracht in de 18de eeuw of dat sprake is van laag die over een langere periode is gevormd. Tussen het witbakkend aardewerk is een scherf van spikkelgoed op te merken. Dit type aardewerk komt geregeld in vondstcomplexen uit de periode 1650-1725 voor. De majolica en faience scherven zijn ook hoofdzakelijk tussen 1650-1725 te dateren. Twee scherven van Italiaanse faience beschilderd in compendiarior- en berretino-stijl dateren voor 1650, maar komen nog algemeen in latere complexen voor in Enkhuizen. Verder zijn scherven van twee pispotten van Westerwald steengoed uit respectievelijk de late 17de en vroege 18de eeuw op te merken. Tot slot komen zes scherven van Chinees porselein voor (afb. 40).²⁹

Afb. 40. Fragmenten van Chinees porselein.

Twee fragmenten zijn onder het kraakporselein uit de eerste helft van de 17de eeuw te scharen. Eén van de kraakporselein-scherven betreft de bodem van een kraaikop. De overige porseleinscherven dateren uit de Kangxi-periode (ca. 1680-1722). Ze zijn beschilderd met florale motieven of zotjes: dansende Chinese mannetjes met lange mouwen. Dit zijn karakteristieke motieven voor porselein uit de Kangxi-periode. Twee pijpenkoppen uit de laag zijn in het midden van de 18de eeuw te dateren.³⁰ Naast keramiekscherven zijn ook enkele fragmenten van wandtegels gevonden. Eén van de tegels is in mangaanpaars beschilderd met een grote roos op steel. Dit type tegel is in Harlingen en Makkum gemaakt tussen 1780-1820.³¹

28 Determinatie en tekst vondstmateriaal: W. Stellingwerf.

29 V1.

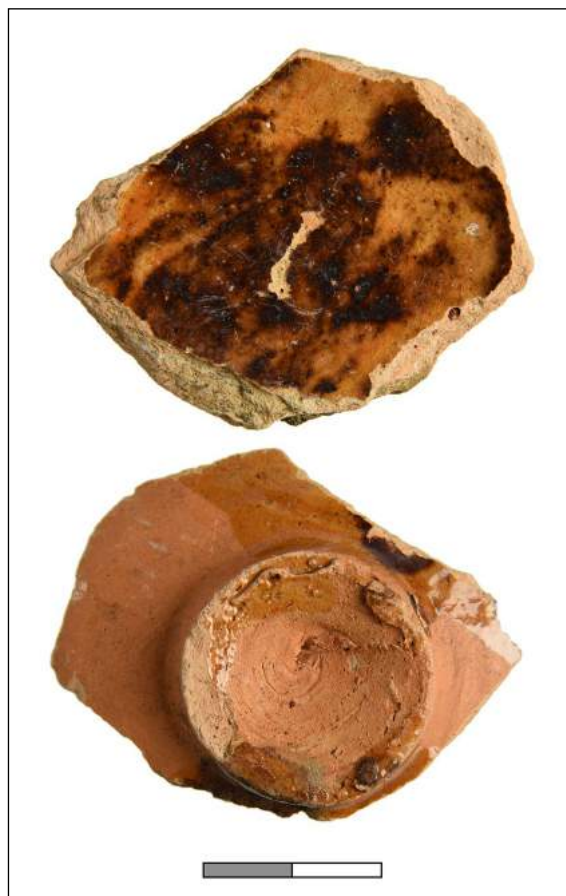
30 Determinatie: Jan van Oostveen.

31 Pluis 2013, 189, Cat. A.01.01.03.

Tot slot kan onder de glasvondsten een bodemfragment van een 18de-eeuwse bolle fles met diepe ziel opgemerkt worden. De laag is vermoedelijk in de tweede helft van de 18de eeuw gevormd op basis van het tegelfragment en de aangetroffen pijpenkoppen. De ophogingslaag bevatte echter hoofdzakelijk ouder scherfmateriaal. Opvallend is het ontbreken van industriële keramiek die vanaf het midden van de 18de eeuw zijn intrede doet.

Onder bovengenoemde zandige laag bevond zich een pakket vette grijze klei, met daarin wat brokken baksteen en mortel, evenals een kleine hoeveelheid keramiek.³² De keramiek kan in de periode 1625-1675 worden geplaatst. Dit betekent dat de kleiophoging op deze locatie niet uit de tijd van de stadsuitbreiding dateert, maar uit latere tijd.

Aan de zuidwestzijde van het plangebied had de bodem een andere samenstelling, namelijk donker van kleur en meer organisch. Dit kan erop wijzen dat deze zone op een ander perceel lag, met een andere eigenaar en gebruik. In deze laag bevonden zich enkel scherven uit de 18de eeuw.³³ Het betreft een bord van Delftse faience en een schotel van Friese majolica uit de periode 1700-1750 en verder een scherf van een vuurtest en mogelijk een melkpot met slibversiering van Fries roodbakkend aardewerk.

Afb. 41. Fragment van een schotel van verfijnd roodbakkend aardewerk versierd met gemarmerde kleislib met mangaanvlekken.

Afvalkuil (S1) (W. Stellingwerf)

Geheel aan de westzijde van het plangebied bevond zich direct onder het moderne stopzand een kleine kuil met veel as en keramiek en ook wat glas en bot. De kuil bevatte veel fragmentarisch scherfmateriaal uit de late 17de en de eerste helft van de 18de eeuw.³⁴ Het gaat om 115 keramiekfragmenten waaruit minimaal 34 objecten zijn op te maken. Bijna alle aangetroffen vormen zijn als keukengoed en tafelgoed aan te merken. Naast bakpannen (r-bak-4, r-bak-6), grappen, lekschalen (r-lek-13, w-lek-3) en papkoppen (r-kop-4) van roodbakkend en witbakkend aardewerk

Afb. 42. Twee trekpotjes van gemarmerd loodglazuuraardewerk uit het eerste kwart van de 18de eeuw, gevonden in de beerput van de Delftse pottenbakkerij De Caluwe. Ostkamp 2013, 80.

32 V5.

33 Determinatie en tekst vondstmateriaal: W. Stellingwerf.

34 V2.

zijn scherven van minstens zes borden en twee plooi-schotels (f-plo-4) van Delftse faience en drie majolica borden gevonden. Daarnaast is van roodbakkerd aardewerk ook een deel van een vogelrinkbakje met gefacetteerde wand aangetroffen. Overige vondsten betreffen scherven van baardmankruik (s2-kan-32) van Frechens steengoed en wat theegoed van Delftse faience dat bestaat uit twee schoteltjes en mogelijk een theepot. Interessant is ook een fragment van een schoteltje van verfijnd roodbakkerd aardewerk versierd met gemarmerde kleislib met mangaanvlekken. Mogelijk gaat het om een imitatie van een product van pottenbakkerij de Caluwe in Delft, waar rond 1700 verfijnd theegoed van

Afb. 43. Stam van een roemer.

roodbakkerde klei werd vervaardigd in navolging van het rode steengoed uit Yixing, China (afb. 41 en 42).³⁵ Tussen de vondsten bevindt zich tevens een scherv van Chinees porselein uit de periode 1680-1750. Overige importstukken bestaan uit Italiaanse keramiek uit de eerste helft van de 17de eeuw, betreffende een scherv van berretino blauw aardewerk uit Ligurië en een fragment van een bord uit Montelupo veelkleurig beschilderd met een soldaat op geel fond. Het ontbreken van Engelse industriële keramiek, dat in het midden van de 18de eeuw zijn intrede deed, pleit ervoor dat deze afvalkuil voor 1750 is gegraven. De datering van de gevonden pijpenkoppen (MAE = 4, 1730-1760) sluit aan op deze veronderstelling.³⁶ Eén van de tabakspijpen, gemerkt met een D op de hiel, is van de Goudse pijpenmaker Jan van Leeuwen. Deze pijp is na 1740 vervaardigd.

Fragmenten van twee bolle flessen van groen glas kunnen ook goed in de 18de eeuw gedateerd worden. Tot slot is een stam van een lichtblauwgroene roemer met schaalvormig cuppa (gl-ro-1) versierd met braamknoppen in de afvalkuil gevonden (afb. 43).³⁷ Dit type roemer met brede, platte kelk is eind 17de eeuw in de mode gekomen en bleef tot ver in de 18de eeuw populair.³⁸

Afvalkuil (S2) (W. Stellingwerf)

Aan de westzijde van het plangebied is een afvalkuil aangetroffen, gevuld met keramiek en puin. Dit spoor bevatte 68 keramiekscherven (MAE = 22), waarbij roodbakkerd aardewerk net iets meer dan de helft van de vondsten vertegenwoordigt (MAE = 12).³⁹ Typisch voor het vormenrepertoire uit Bergen op Zoom zijn fragmenten van twee bakpannen met brede kraagrand (r-bak-6) en een grape met opvallende ribbel onder de rand (r-gra-11). Een bord op standvlak (r-bor-10) versierd met gemarmerd slib is karakteristiek voor het Nederrijns gebied. Deze producten zijn waren vanaf het laatste kwart van de 17de eeuw in omloop. Het witbakkerd aardewerk bestaat uit een fragment van een groen geglaazuurde olielamp (w-oli-2). Daarnaast zijn enkele scherven van twee kannen van 17de-eeuws Duits steengoed op te merken.

³⁵ Ostkamp 2013, 80; V2-C01.

³⁶ Determinatie: Jan van Oostveen, zie bijlage.

³⁷ V2-GL01.

³⁸ Henkes 1994, 254.

³⁹ V4.

Verder komen diverse borden (f-bor-1, f-bor-2) en een kom (f-kom-3) van blauw beschilderde faience uit de tweede helft van de 17de eeuw voor. Eén van de borden, waarschijnlijk een Delfts product, is op de spiegel beschilderd met een hert in een landschapje binnen twee concentrische cirkels. Het overige tinglazuuraardewerk bestaat uit fragmenten van minimaal twee majolica borden en een scherf van een Italiaans bord uit de eerste helft van de 17de eeuw beschilderd in à Raffaellesca-stijl, vermoedelijk afkomstig uit Deruta (afb. 44).⁴⁰ Verder bevindt zich tussen de scherven ook een fragment van een bord van Chinees kraakporselein.

Afb. 44. Fragment van een bord in à Raffaellesca-stijl, vermoedelijk afkomstig uit Deruta (Italië).

Naast de keramiekscherven bevatte deze afvalplek een fragment van een zogenaamde kuttrolf-fles uit de 17de eeuw, namelijk één van de buis-onderdelen van het samengeknepen middendeel (afb. 45).⁴¹ Kuttrolf-flessen bevatten doorgaans sterke drank. Tot slot is een wandtegel uit de tweede helft van de 17de eeuw beschilderd met een vissersschip in blauw op te merken (afb. 46).⁴² De samenstelling van het vondstmateriaal maakt aannemelijk dat de afvalplek rond 1700 is gevormd. Twee pijpenkoppen zijn echter rond het midden van de 17de eeuw te dateren⁴³, mogelijk zijn ze als ruis tussen het afval met een jongere datering terecht gekomen.

Afb. 45. Fragment van een Kuttrolf-fles.

Afb. 46. Wandtegel beschilderd met een vissersschip.

4.5 Fase 4: periode 1760-1875

Op zeker moment is een grote stal binnen het plangebied gebouwd, namelijk langs de Venuslaan. De stal is in 1812 verkocht en bestond dus zeker op dat moment. Uit de verkoopakte blijkt

40 V4-C01.

41 V4-GL01.

42 V4-BK01.

43 Determinatie: Jan van Oostveen.

dat in de stal plaats was voor 42 koeien. Het gebouw is zichtbaar op de kadastrale kaart uit 1823. Uit de weergave op deze kaart blijkt dat het pand bijna 26 meter lang was en ruim 12 meter breed (ongeveer 340 m²). De stal is in of kort vóór 1875 afgebroken. Het is de vraag wanneer de stal is gebouwd. Een houten achthoekige waterput hoort waarschijnlijk bij de stal en op basis van een dendrochronologische datering kan worden gezegd dat deze rond 1763 is gemaakt. Het is goed mogelijk dat in dezelfde periode ook de stal is gebouwd. Slechts weinig sporen kunnen aan de stal worden verbonden. Dit komt onder meer doordat de zuid- en westgevel van de stal buiten de opgegraven zone liggen en de oostgevel is verstoord door de bouw van de loods in de jaren 60.

Funderingen van slieten (S39, S42, S44)

Op 4,8 meter uit de westgevel van de stal zijn twee concentraties van dunne palen gevonden (afb. 47). Het gaat om slietenfunderingen van verdwenen poeren. Het hout was niet zichtbaar in vlak 1, maar is gevonden bij het verdiepen van het vlak. Dit maakt het aannemelijk dat meer slietenfunderingen binnen het plangebied aanwezig waren, maar dat zij zijn gemist doordat lang niet overal is verdiept naar een tweede vlak.

Slietenfundering S44 bestond uit een concentratie vierkante naaldhout paaltjes van ongeveer 5 bij 5 cm (bovenkant op circa 1,10 -NAP). Hierboven lag een puinplek van maximaal 10 dik, bestaande uit klei met veel baksteen- en mortelbrokken (S42, op 1,19 -NAP). De puinplek zal zijn ontstaan bij het wegbreken van de poer.

Slietenfundering S39 bestond eveneens uit een concentratie van vierkante naaldhout paaltjes. De palen waren 40 tot 60 cm lang (bovenkant op circa 1,40 -NAP).

Afb. 47. Concentratie dunne houten paaltjes (slieten, S44).

Fundering en poer (S4, S5, S6)

Op dezelfde lijn als bovengenoemde slietenfunderingen is aan de zuidzijde een fundering gevonden, met ertegenaan een poer. Fundering S4 was gemaakt van met name gele bakstenen

(18x8,5x3 cm) en harde kalkmortel (afb. 48). Nog elf steenlagen resteerden (bovenkant op 0,63 –NAP). De onderzijde van de fundering was 40 cm breed, de bovenkant was steens. Op het eerste gezicht hoort de fundering bij de stolpboerderij uit 1875. Echter, muur S4 loopt door ten noorden van dit gebouw en de fundering van de stolpboerderij (S16/S17) is tegen S4 aangezet. Dit, en het feit dat de muur in dezelfde lijn ligt als de slietenfunderingen, betekent dat de muur bij de stal uit de 18de eeuw moet horen.

Afb. 48. Fundering S4.

Afb. 49. Poer S5 tegen muur S4 aan.

Tegen de muur bevond zich een fundament van 70 bij 40 cm (S5, afb. 49). Het fundament was tien steenlagen hoog en kan worden geïnterpreteerd als poer (bovenkant op 0,61 –NAP). Het spoor was gemaakt van rood/gele bakstenen (mengkleur, 18x8,5x3,5 cm) en kalkmortel. Onder poer S5 zijn geen palen gezien. Rond de poer lag een fundering of plaveisel van bakstenen van één en twee steenlagen hoog (S6).

Poer (S45)

Aan de noordzijde van de opgegraven zone is een grote poer opgegraven (afb. 50). De poer was ongeveer 90 bij 90 cm en zes steenlagen hoog (bovenkant op 1,11 –NAP). Het was gemetseld van rode bakstenen (15,5x7x3 cm) en zeer harde mortel. Het is aannemelijk dat de poer bij de grote stal hoort, aangezien in de periode hiervoor en hierna (tot de bouw van de loods in de 20ste eeuw) geen ander gebouw op deze plek heeft gestaan.

Afb. 50. Poer S45.

Houten waterput (S33)

De waterput was gebouwd van verticale planken en was achthoekig van vorm (afb. 51, en zie afb. 23). In Enkhuizen zijn vaker uit planken opgebouwde waterputten opgegraven, maar zij waren altijd vierkant. Dit is de eerste achthoekige waterput. De put ligt binnen de stal, op ruim 4 meter uit de westgevel. Hetzelfde geldt voor bakstenen waterput S35 (zie onder).

Afb. 51. De bovenzijde van de houten waterput wordt blootgelegd.

De waterput was ongeveer 85 bij 90 cm groot. Aan de bouw is duidelijk de nodige aandacht besteed. Iedere zijde bestond uit een bredere (circa 25 cm) en een smalle plank (circa 10 cm) van ongeveer 4 cm dik. Op de locatie van de hoeken waren de zijkanten van de planken afgeschuind, zodat zij netjes tegen elkaar aansloten. De planken waren allemaal van naaldhout. Ten behoeve van het dendrochronologisch onderzoek is onder meer de houtsoort bepaald en het blijkt te gaan om grenenhout (hout van de grove den, *Pinus sylvestris*). De bovenzijde van het hout is vastgesteld op 1,60 –NAP, maar oorspronkelijk hebben de planken verder doorgelopen naar boven. De planken waren nog 2,35 meter lang, met de onderzijde op 3,95 –NAP. De onderkanten van de planken waren recht, dus niet aangepunt. Op drie plaatsen was de houten constructie aan de binnenzijde voorzien van een eikenhouten frame, om zo de constructie te versterken.⁴⁴ Dit frame bestond steeds uit acht losse balkjes, die door middel van een eenvoudige houtverbinding en ijzeren nagels aan elkaar waren verbonden (afb. 52). De grenen planken waren op hun beurt aan de frames verbonden door middel van ijzeren nagels. Drie planken van de put zijn dendrochronologisch onderzocht. Een van de planken kon niet worden gedateerd. Een andere plank is gekapt ná 1753, van de derde plank kon het kapjaar worden bepaald, namelijk herfst/winter 1761 of de eerste maanden van 1762. Dit betekent dat de waterput rond 1763 is gemaakt. Het grenenhout is afkomstig uit het zuidoosten van Finland of het gebied rond de Golf van Finland.⁴⁵

⁴⁴ Op 1,75 –NAP, 2,70 –NAP en 3,70 –NAP, dus steeds ongeveer 1 meter uit elkaar.

⁴⁵ Dendrochronologisch onderzoek door S. van Daalen, zie bijlage.

Rond de put was een insteek aanwezig van circa 1,6 bij 1,4 meter. Deze bestond uit een mengsel van lichtgrijs en bruingrijs klei en zand met brokjes bruin veen, wat keramiek en brokjes van plavuizen. Uit de insteek komen enkele fragmenten keramiek uit de 18de eeuw.⁴⁶

Afb. 52. Een van de eikenhouten frames die aan de binnenzijde van de waterput zat, met twee detailfoto's van de houtverbindingen.

De bovenste 50 cm van de waterput was opgevuld met lichtgrijze kleibrokken en brokken veen (afb. 53). Hieruit komen enkele scherven keramiek uit de 17de eeuw.⁴⁷ Ze zullen zijn meegekomen met de grond die is gebruikt voor het dempen van de put. Hieronder bestond de vulling uit lichtgrijs zand. De enige vondst hieruit is een stukje van een onbeschilderde wandtegel uit de 18de of 19de eeuw.⁴⁸

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de onderkant van de put niet is leeggehaald, waardoor vondsten, bijvoorbeeld spullen die tijdens de gebruiksduur in de put zijn verloren, kunnen zijn gemist.

Bakstenen waterput (S35)

Deze bakstenen waterput lag op ruim 4 meter uit de westelijke gevel van de stal, net als bovengenoemde houten waterput. Het spoor was in vlak 1 zichtbaar als ronde

Afb. 53. De bovenzijde van de put wordt uitgegraven.

46 V36, V38.

47 V39.

48 V40.

plek met plekken zand en brokken van baksteen, mortel en dakpanbrokken (op 1,21 -NAP). Bij het verdiepen bleek het om een perfect cilindrische kuil te gaan (zie afb. 24). Pas op een flinke diepte, op 3,57 -NAP, kwam de ronde halfsteens rand van de put tevoorschijn, gemaakt van gele bakstenen. Hierboven was de put dus volledig weggebroken. De onderkant van de put is niet verder onderzocht in verband met veiligheid.

Uit de vulling van de weggebroken put komen slechts enkele scherven keramiek, namelijk drie scherven van roodbakkend aardewerk en één fragment witbakkend aardewerk.⁴⁹ Het materiaal is zeer fragmentarisch, maar past op basis van de bakselkleur en het glazuur goed in de 17de eeuw. Bij het roodbakkend aardewerk zijn een vuurtest en een kop als vormen herkenbaar. Verder is een groot fragment bouwkeramiek van roodbakkende klei op te merken. Het object heeft een driehoekige vorm, mogelijk gaat het om een nokvorst.

Hoewel de vondsten hoofdzakelijk in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren zijn, kan het fragmentarische materiaal ook met het dempen van de waterput in een latere periode daarin terechtgekomen zijn. Gezien de positie van de put is het aannemelijk dat deze bij de 18de-eeuwse stal hoort, hoewel niet kan worden uitgesloten dat deze bij de 17de-eeuwse werkplaats hoort.

4.6 Fase 5: periode 1875-1965

In of kort voor 1875 is de grote stal afgebroken. Aan de zuidzijde van het plangebied is vervolgens een kleine stolpboerderij gebouwd van ongeveer 13 bij 8 meter. Ten noorden hiervan is in 1905/1906 een pand gebouwd dat waarschijnlijk dienst deed als stal. Van de gebouwen zijn enkele sporen teruggevonden. Het boerderijcomplex is in de jaren 60 van de 20ste eeuw afgebroken.

Funderingen stolpboerderij (S16, S17)

Van de stolpboerderij uit circa 1875 zijn funderingen van de noordgevel teruggevonden. Fundering S16/S17 was maximaal 50 cm breed en nog drie steenlagen hoog (afb. 54). De fundering was gemaakt van hergebruikte bakstenen, zowel geel (18,5x8,5x3,5 cm) als rood (16x8x3,5 cm), en kalkmortel. Het muurwerk stond op een laag grof grijs zand.

Afb. 54. Funderingen S16 en S17.

Waterput (S23)

Direct ten noorden van de stolpboerderij is een ronde bakstenen waterput aangetroffen (afb. 55). De put had een diameter van 85 cm en was opgebouwd uit gele bakstenen (?x9,5/10,5x4,5 cm) die waren gestapeld met zand (bovenkant 1,00 -NAP). Rond de put was een vierkante insteek aanwezig die precies aansloot op fundering S16/S17 van de stolpboerderij. De

49 V46. Determinatie en tekst vondstmateriaal: W. Stellingwerf.

waterput is in 1905/1906 afgedekt door de bouw van een nieuw pand tegen de stolpboerderij. Waarschijnlijk is de put kort hiervoor gedempt.

Afb. 55. Waterput S23.

Alleen de bovenste 70 cm van de waterput is onderzocht. De vulling van dit deel van de put bestond uit een mengsel van zand, klei, grof baksteenpuin en houtskool. Hiernaast zijn fragmenten van natuursteen plavuizen gevonden. Uit de vulling van de bovenzijde van de put is een kleine hoeveelheid keramiek verzameld (MAE=7).⁵⁰ De vondsten bestaan uit scherven van grof roodbakkerd en witbakkerd aardewerk, verfijnde industriële keramiek en twee steelfragmenten van kleipijpen.⁵¹ De meest herkenbare vormen bevinden zich tussen het roodbakkerd aardewerk: een vuurtest (r-tes-12?), een bord van Nederrijnse origine met slijbversiering (r-bor-7) en een bord op hoge uitstaande standring (r-bor-62), waarschijnlijk uit Gouda (afb. 56).⁵² Het laatste bord is voorzien van een gekerfde "3" in de wand, vermoedelijk een maataanduiding. Dit type bord kan ook als deksel voor op een kachelpan zijn toegepast. In de buurt van Lelystad is in 1973 een scheepswrak opgegraven dat volgeladen was met een partij loodglazuuraardewerk (scheepswrak D2). Hoogstwaarschijnlijk gaat het om Gouds aardewerk uit het derde kwart van de 19de eeuw. Tussen deze lading zitten ook borden met dezelfde vorm als de vondst uit de Enkhuizer waterput.⁵³ Naast de grovere keramieksoorten zijn een bord en een kop van industrieel wit aardewerk en een fragment van mogelijk een theepot van industrieel rood aardewerk op te merken. De samenstelling van het materiaal duidt op een complex dat in de tweede helft van de 19de eeuw te dateren is.

Waterkelder (S13)

Aan de zuidzijde is een gedeelte van waarschijnlijk een waterkelder gevonden. Het gaat om

⁵⁰ Determinatie en tekst vondstmateriaal: W. Stellingwerf.

⁵¹ V26, V27.

⁵² V27-C01.

⁵³ Van der Meulen & Smeele 2012, 255.

een hoek, gemaakt van paarse machinale baksten en harde mortel. Een groot deel van het spoor is verstoord bij de bouw van de loods in de jaren 60. Afmetingen van de waterkelder zijn daardoor niet bekend. De waterkelder lag inpandig, aan de zuidzijde van de stolpboerderij.

Afb. 56. Een bord van roodbakkend aardewerk, waarschijnlijk uit Gouda.

Afb. 57. Kelder S21.

Kelder (S21)

Ter plaatse van het gebouw uit 1905/1906 is een vierkante kelder van 1 bij 1 meter gevonden (afb. 57). De vierkante kelder was gevuld met grindbeton. De kelder is dichtgegooid vlak voor de bouw van de loods in de jaren 60.

In deze kelder is één scherf van een grape van roodbakkend aardewerk uit de 17de eeuw gevonden.⁵⁴ Verder zijn fragmenten van twee flessen uit de late 19de of eerste helft van de 20ste eeuw verzameld. Het glaswerk bestaat uit wandfragmenten van een cilindrische fles van donkergroen glas en een hals van een beugelfles van lichtblauw glas met porseleinen dop gemerkt met een "G". De beugelsluiting deed in 1895 zijn intrede. Dit gegeven vormt een *terminus post quem* voor de periode dat de kelder buiten gebruik is geraakt. De scherf van roodbakkend aardewerk is waarschijnlijk als opspit bij het dempen van de kelder daarin terecht gekomen.

54 Determinatie en tekst vondstmateriaal: W. Stellingwerf.

5. Vondstcomplexen

5.1 Asdump zuidzijde terrein (1625-1660)⁵⁵

Verschillende askuilen en een aslaag die in het zuiden van het terrein zijn aangetroffen, bevatten veel afval uit de 17de eeuw (S3/S7/S8/S9/S1/S12/S15). Gezamenlijk bevonden zich 1618 keramiekscherven (MAE = 288), minimaal 94 kleipijpen, vier glasscherven (MAE = 3) en 22 fragmenten bouwkeramiek (MAE = 14) in deze sporen. Bijna alle kleipijpen dateren tussen 1630-1660.⁵⁶ Bij de pijpenkoppen springen vooral de jaren veertig en vijftig van de 17de eeuw eruit. Dit is een goede indicatie dat de asdump rond het midden van de 17de eeuw is gevormd. In het hiernavolgende worden de overige vondsten uit de diverse askuilen besproken.

Keramiek

Meest algemeen is de groep roodbakkend aardewerk met meer dan de helft van alle keramiekvondsten (MAE = 158). Scherven van bakpannen en grappen komen veel voor. Bijna alle bakpannen hebben de typisch 17de-eeuwse dunne kraagrand (r-bak-4, MAE = 12). Bij de grappen is meer vormvariatie op te merken. Het gaat om vormen die vooral in de eerste helft van de 17de eeuw in Enkhuizen populair zijn (r-gra-10,

Afb. 58. Kom van roodbakkend aardewerk.

r-gra-33, r-gra-54, r-gra-85) en vormen die vanaf het tweede kwart van de 17de eeuw hun intrede doen en dan minstens een eeuw lang in productie blijven (r-gra-11, r-gra-49, r-gra-119). De r-gra-11 met opvallend uitstekende ribbel onder een uitgebogen rand is een model dat veelvuldig tussen productieafval van pottenbakkers uit Bergen op Zoom is aangetroffen.⁵⁷ Dit pottenbakkerscentrum kreeg met de hoofdzakelijke fabricatie van kookgerei vanaf de tweede helft van de 17de eeuw steeds meer invloed op de nationale markt. Een andere vorm die algemeen in de 17de-eeuwse keuken werd toegepast is de steelkom. Deze vorm is vijf keer vertegenwoordigd (r-stk-2, r-stk-5?). Daarnaast komen scherven van een kan en minimaal twee lekschalen (r-lek-10) voor. Naast keukengerei is tafelgoed een algemene vondstgroep met minimaal zestien borden (r-bor-6, r-bor-31), drie kommen (r-kom-58) en ten minste 22 koppen (r-kop-2, r-kop-5?) (afb. 58).⁵⁸ De meeste borden en kommen zijn versierd met een witte sliblaag op de spiegel, veelal voorzien van een groen glazuur, verkregen door de toevoeging van koperoxide. Twee borden behoren tot het Noord-Hollands slibaardewerk, versierd met patronen van witte kleislib met groene accenten. Opvallend is het feit dat een aantal fragmenten van borden barsten in het baksel bevatten waarin loodglazuur is gelopen. Deze borden zijn waarschijnlijk als tweedekes producten op de markt terecht gekomen. Dit impliceert dat deze voorwerpen lokaal in Enkhuizen zijn vervaardigd. Ook zijn op het terrein diverse fragmenten van dakpannen gevonden die sporen vertonen dat ze als baksteen in een pottenbakkersoven

55 NB: V14 (S9) en V15 (S7) zijn met elkaar vermengd geraakt tijdens de uitwerking.

56 Determinatie: Jan van Oostveen. Zie bijlage.

57 Groeneweg 1992, 80, 97-98; 178.

58 V14-C15.

zijn gebruikt. Dit is te herkennen aan resten van aangebakken scherven en loodglazuur dat op de breuk is uitgelopen. Baksteunen worden vaak gevonden tussen vondstmateriaal uit de 16de en 17de eeuw in Enkhuizen. Ook zijn minimaal drie hengselpotten (r-pot-57) gevonden, voorzien van geprononceerde horizontale ribbels en twee opstaande oren. Uit eerder archeologisch onderzoek in Enkhuizen is gebleken dat dit type pot tot het standaard repertoire van de Enkhuizer pottenbakkers in de eerste helft van de 17de eeuw behoorde.⁵⁹ Hetzelfde model pot is ook twee keer in witbakkend aardewerk in de asdump vertegenwoordigd (w-pot-21). Deze variant is bedekt met een groen glazuur aan de buitenzijde. Binnen de functiegroepen verlichting en verwarming zijn minimaal twee olielampen (r-oli-2), twintig vuurtesten (r-tes-12, r-tes-NT) of vuurkommen (r-tes-28) en een vuurstolp vertegenwoordigd. Eén van de vuurtesten heeft een opmerkelijke vorm. Dit model is niet vierkant, zoals gebruikelijk, maar achthoekig (afb. 59).⁶⁰ De test heeft als bodem drie pootjes. Dit type is nog niet binnen het Deventer systeem beschreven. Hoewel geen fragmenten van doofpotten zijn gevonden, zijn er wel minsten twee deksels voor op doofpotten (r-dek-8 of -9) aangetroffen. Met betrekking tot hygiëne zijn drie zalfpotjes (r-zal-3), waarvan twee complete exemplaren (afb. 60)⁶¹, en minstens vijftien pispotten (r-pis-5, r-pis-35) gevonden. Een aparte vondst is een verzameling scherven van een te hard gebakken object met vuurstolp-rand (afb. 61).⁶² Het object is grotendeels ongeglazuurd, maar heeft wel loodglazuurvlekken die doorlopen tot op de breuk van de scherven. Bovendien zijn er inwendig pleister- of witte kleiresten te zien. Mogelijk is het een misbaksel van een vuurstolp of een bloempot die als mengbak gebruikt is voor bepleistering. Maar het zou ook om een loodwitpot kunnen gaan, gebruikt voor de productie van loodglazuur, die als pottenbakkersafval in de grond is beland. Tot slot bevinden zich tussen de vondsten enkele fragmenten van twee vogeldrinkbakjes met gefacetteerde wand (r-vog-3).

Afb. 59. Achthoekige test van roodbakend aardewerk.

Afb. 60. Twee gave zalfpotjes van roodbakend aardewerk.

59 Schrickx & Duijn 2016, 388, 500.

60 V14-C16.

61 V9-C11; V14-C12.

62 V14-C14.

Afb. 61. Verzameling scherven van vermoedelijk een misbaksel van een vuurstolp of bloempot met pleisterresten en loodglazuurvlekken.

Naast de reeds vermelde hengselpotten van witbakkend aardewerk is deze bakselgroep vertegenwoordigd met twee bakpannen (w-bak-3), minimaal negen grappen (w-gra-32?, w-gra-57), een bord (w-bor-18) en elf koppen (w-kop-3, w-kop-8, w-kop-52?), drie vuurstolpen (w-vst-2), drie deksels, een kandelaar, een komfoor en een zalfpot (w-zal-2). De meeste voorwerpen zijn bedekt met groen glazuur. Eén van de koppen van het type w-kop-3 en het bord (w-bor-18) zijn archeologisch compleet aangetroffen (afb. 62 & afb. 63).⁶³ Het bord heeft drie pootjes als bodem en is versierd met een golfrand. Dit model is vrij zeldzaam in archeologische vondstcomplexen in West-Friesland. Tot slot is van een harder wit baksel een fragment van een smeltkroes gevonden (afb. 64).⁶⁴

Afb. 62. Kop van witbakkend aardewerk.

Afb. 63. Bord van witbakkend aardewerk.

63 V9-C12; V14-C13.

64 V9-C10.

Naast het standaard roodbakkend en witbakkend gebruiksaardewerk zijn twee scherven van borden van Werra-aardewerk (wa-bor-1) uit de asdump verzameld. Eén van de fragmenten heeft een slecht glazuur. Mogelijk gaat het om een voorbeeld van de Enkhuizer Werra-productie die tussen 1602-1613 bestond. Een andere scherv van Werra-aardewerk is versierd met een portret in de sgraffito-techniek, omgeven door een jaartal, waarvan enkel de nummers "16.." resteren (afb. 65). Het is duidelijk een product uit het eerste kwart van de 17de eeuw, maar specifiek dan dat kan het niet gedateerd worden. Weser-aardewerk is overigens ter plaatse niet aangetroffen. Naast de geringe hoeveelheid Werra-aardewerk is het ontbreken van dit typisch laat 16de- tot vroeg 17^e-eeuwse aardewerk een indicatie dat de asdump na 1625 is ontstaan. Een ander importproduct uit het oostelijk Noordzeegebied is wel vertegenwoordigd tussen het vondstmateriaal, namelijk een scherv van een grape van Deens jdepotaardewerk. Dit type grijsbakkend aardewerk is herkenbaar aan het gepolijste ongeglazuurde oppervlak. Uit vondsten uit scheepswrakken is gebleken dat dit archaische kookgerei tussen de 16de en 19de eeuw vanuit Denemarken op de Nederlandse markt terecht kwam. Het wordt hoofdzakelijk in de kustgebieden gevonden.

Steengoed is vertegenwoordigd met fragmenten van minimaal negen kannen of kruiken, waarvan minimaal één exemplaar als een baardmankruik uit Frechen kan worden bestempeld (s2-kan-32). Verder komen scherven van steengoed uit Raeren uit de periode rond 1600 voor. Meest compleet zijn twee kannen uit het Westerwald, deels in het karakteristieke kobaltblauw beschilderd. Eén exemplaar is in de eerste helft van de 17de eeuw te dateren en is versierd met medallion-appliques omgeven door leeuwen op de buik en florale stempels op de schouder (s2-kan-33, afb. 67).⁶⁵ Binnen de appliques versierd met een portret van een heer in renaissance-kostuum die een sjerp draagt is een deel van een tekst te lezen: "...ER HERS LIEBSTEN VATER VN...". De andere kan (s2-kan-5) heeft een bol model overladen met florale appliques op de buik, typisch voor het midden van de 17de eeuw,

Afb. 64. Fragment van een smeltkroes van hard witbakkend aardewerk.

Afb. 65. Fragment van een bord van Werra-aardewerk met datering 16...

Afb. 66. Fragment van een kan van Duingen steengoed.

65 V9-C02.

als de barok als kunststijl haar intrede doet (afb. 68).⁶⁶ Naast deze Rijnlandse importen is nog een product uit het stroomgebied van de Duitse rivier de Weser op te merken. Het gaat om een wandfragment van een laat 16de- of 17de-eeuwse kan uit de plaats Duingen, herkenbaar aan het fijne donkergrijze baksel bedekt met een laag bruine ijzerengobe (afb. 66).⁶⁷ Dit type steengoed wordt doorgaans enkel in het noordelijk kustgebied van Nederland, met name in Groningen, gevonden.⁶⁸ In Enkhuizen komt het sporadisch ook voor, zoals blijkt uit vondsten van de opgraving De Baan in 2005⁶⁹ en de opgraving tussen de David- en Romeinstraat in 2017.⁷⁰

Afb. 67. Kan van Westerwald steengoed versierd met medallion-appliques en leeuwen.

Afb. 68. Kan van Westerwald steengoed versierd met rozet-appliques.

Afb. 69. Papkom van majolica.

Afb. 70. Bord van majolica beschilderd met bloem.

Een volgende categorie keramiek die ruim vertegenwoordigd is, is het tinglazuuraardewerk. Allereerst kan het voor de eerste helft van de 17de eeuw algemene majolica opgemerkt worden. Ten minste 31 borden (m-bor-1, m-bor-3, m-bor-5), een papkom (m-kom-4) en

⁶⁶ V9-C01.

⁶⁷ V14-C01; Hurst *et al.* 1986, 226; Stephan 2012, 46-67.

⁶⁸ Van Gangelen *et al.* 1993, 325.

⁶⁹ Jaspers & Ostkamp 2006, 27, 69.

⁷⁰ Ter Steege *et al.* 2019, 102-103.

een zalfpot zijn te onderscheiden (afb. 69).⁷¹ Hoewel veelkleurige decors naar Italiaans voorbeeld ook voorkomen, is de op Chinees porselein geïnspireerde monochrome blauwe beschildering, die in het tweede kwart van de 17de eeuw in populariteit toeneemt, algemener. Naast navolgingen van het kraakporselein komen tevens typisch Hollandse decors, zoals tulpen, voor (afb. 70).⁷² Opvallend is een majolica bord met een fijn geschilderde voorstelling van een engelfiguur (putto) met aigretterand in Italiaanse compendario-stijl (afb. 71).⁷³ Sinds het midden van de 16de eeuw werd er in Holland majolica geproduceerd, aangezien gevluchte plateelbakkers uit de Zuidelijke Nederlanden zich hier gingen vestigen. Naast de productie van tinglazuuraardewerk in de majolica-techniek, waarbij gebruik gemaakt werd van driehoekige proenen om platte vormen in de oven te kunnen stapelen, kwam de meer geavanceerde faience-techniek met het gebruik van keramische

Afb. 71. Bord van majolica met decor in compendario-stijl.

Afb. 72. Bord van majolica-faience beschilderd met een imitatie Wanli-decor.

kokers in het tweede decennium van de 17de eeuw in Nederland in gebruik.⁷⁴ Hoewel in diverse steden plateelbakkers zich gingen toeleggen op de vervaardiging van faience, zou Delft vanaf het midden van de 17de eeuw de boventoon voeren. Interessant is de vondst van een scherv van zogenaamde majolica-faience: een bord beschilderd met een op kraakporselein geïnspireerd decor dat aan beide zijden is voorzien van tinglazuur, maar dat nog wel met proenen is gebakken (afb. 72).⁷⁵ Dit product dateert uit de experimentele fase voordat faience als volwaardig product op de markt kwam, zo rond 1610. Bij de archeologische opgraving in de Paktuinen in 2013 zijn ook twee voorbeelden van majolica-faience gevonden.⁷⁶ De meeste overige vondsten van faience uit de asdump betreffen borden en kommen uit het tweede kwart van de 17de eeuw, in blauw beschilderd met op kraakporselein geïnspireerde motieven of Chinese landschapjes (MAE = 17, afb. 73).⁷⁷ Daarnaast kunnen drie borden worden opgemerkt waarbij op de spiegel een Westerse voorstelling binnen twee concentrische cirkels is geschilderd. Dit type decor is vooral populair vanaf circa 1650. Tot slot is naast een onbeschilderde plooi-schotel een fragment van een polychroom beschilderde plooi-schotel (f-plo-12) naar Italiaans voorbeeld op te merken (afb. 74).⁷⁸ Het gaat vermoedelijk om een product van Willem Jansz. Verstraeten die tussen 1645 en 1655 een plateelbakkerij in Haarlem leidde. Zijn assortiment bestond voornamelijk uit

71 V9-C07.

72 V9-C06.

73 V14-C11.

74 Ostkamp 2013, 87.

75 V14-C08.

76 Schrickx & Duijn 2016, 401, 568.

77 V14-C09, V14-C10, V16-C03.

78 V9-C08.

Afb. 73. Kommen en een bord van faience beschilderd met een imitatie Wanli-decor.

Naast kopieën van Italiaans tinglazuuraardewerk is eveneens originele Italiaanse faience in de asdump aangetroffen. Het gaat om fragmenten van borden (i-bor-2), kommen (i-kom-1, i-kom-2), een lekschaal (i-lek-1), twee ploischotels (i-plo-3) en een vaas. Het assortiment bestaat uit Ligurische producten beschilderd in berretino- en compendario-stijl (afb. 75)⁸⁰, een bord in à Raffaellesca-stijl vermoedelijk uit Deruta (afb. 76)⁸¹, een kom in blauw beschilderd met een vogel in een landschapje à la Calligrafico Naturalistico (afb. 77)⁸² en enkele polychroom beschilderde producten uit Montelupo. Verder is een scherv van een bord van Italiaans

79 Baart 2008.

80 V14-C06.

81 V14-C05.

82 V14-C07.

roodbakkerd aardewerk versierd met sgraffito-decor uit de regio Toscane aangetroffen (afb. 78).⁸³ Naast Italiaanse importen kunnen ook drie borden van Portugees aardewerk (po-bor-3) met blauwe Chinese decors opgemerkt worden (afb. 79).⁸⁴ Tot slot is een scherv van Spaans tinglazuuraardewerk gevonden.

Afb. 74. Plooischoel van faience met decor in compendario-stijl.

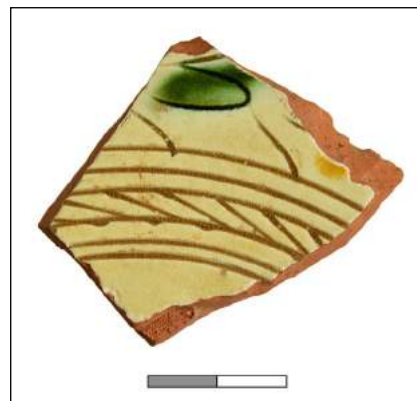
Afb. 75. Lekschaal van Ligurische faience met decor in compendario-stijl.

Afb. 76. Fragmenten van een bord van faience uit Montelupo.

Afb. 77. Kom van Italiaanse faience beschilderd in Calligrafico Naturalistico-stijl.

Afb. 78. Fragment van een bord van Italiaans roodbakkerd aardewerk versierd met sgraffito-decor uit de regio Toscane.

83 V9-C09.

84 V9-C05, V14-C02, V14-C03.

Afb. 79. Borden van Portugese faience met imitatie Wanli-decors.

Afb. 80. Fragmenten van Chinees kraakporselein.

De asdump bevatte ook nog acht scherven van Chinees porselein. Daarbij zijn borden, kommen (p-kom-9), koppen (p-kop-4) en een voetkop (p-vko-1) te onderscheiden. In de meeste gevallen gaat het om kraakporselein (afb. 80).⁸⁵ Een onbeschilderd randfragment van een bord en de voetkop kunnen tot het *blanc de Chine* gerekend worden (afb. 81).⁸⁶ Dit type porselein werd hoofdzakelijk in Dehua gemaakt, terwijl het gros van het blauw beschilderde

⁸⁵ V9-C03, V16-C01, V16-C02.

⁸⁶ V9-C04; V14-C04; Duijn et al. 2018, 17, 89, cat. 50, 93, cat. 61-63.

Chinees porselein uit Jingdezhen kwam. Beide vormen van het *blanc de Chine* zijn ook in de afvalput van de welgestelde familie De Jager in de Torenstraat aangetroffen. De inhoud van deze put is tussen 1625 en 1675 gedateerd. Als laatste porseleinvondst is een scherf van grof beschilderde Swatow-waar op te merken. De kwaliteit van het baksel wijkt erg af van het verfijnde kraakporselein.

Glaswerk

In verhouding tot de keramiekvondsten is maar een kleine hoeveelheid glaswerk aangetroffen. Naast een vensterglas-fragment kunnen twee bodems van bекers, waaronder een deel van een vermoedelijk vroeg 17de-eeuwse wafelbeker en een brillenglas opgemerkt worden. Het brillenglas is bijzonder, aangezien brillen in de 17de eeuw nog niet algemeen in gebruik waren (afb. 82).⁸⁷

Bouwkeramiek

In de asdump bevonden zich tevens diverse fragmenten van wandtegels. Daarbij is onderscheid te maken tussen kleurrijk met florale motieven beschilderde exemplaren met lelies als hoekmotieven uit het tweede kwart van de 17de eeuw en blauw beschilderde tegels met een landschapje als centraal decor en spinnen als hoekmotieven die vanaf circa 1650 in de mode komen (afb. 83).⁸⁸ Rond die tijd neemt de dikte van de tegels ook geleidelijk af van circa 12 mm tot 7-8 mm die na 1680 de standaard afmeting wordt.⁸⁹ De blauw beschilderde tegels zijn gemiddeld 10 mm dik, terwijl de polychrome tegels een variërende dikte van 12 tot 18 mm hebben. De aanwezigheid van tegelfragmenten uit het derde kwart van de 17de eeuw sluit ook aan op de datering van de pijpfragmenten uit de jaren 1650.

Metaal

In de asdump bevonden zich enkele metaalslakken en er zijn vijftien objecten van ijzer verzameld. De ijzervondsten bestaan uit nagels, een driehoekige schakel van een zware ketting, een fragment van een hengel van een emmer of ketel, een grote schaar, het lemmet en de angel (waar het heft omheen zat) van een mes en een sleutel (afb. 84).⁹⁰

Afb. 81. Fragmenten van Blanc de Chine porselein.

Afb. 82. Brillenglas.

87 V15-GL01.
88 V14-BK01; Pluis 2013, 366.
89 *Ibid.*, 99-100.
90 V15.

Afb. 83. Wandtegel beschilderd met een landschapje en spinnen als hoekmotieven.

Afb. 84. IJzervondsten uit de asdump: een mes en een sleutel.

5.2 Asdump noordzijde terrein (1625-1650)

In deze asdump, afkomstig uit S27, S38 en S43, bevonden zich in totaal 161 keramiekscherven, waarbij een minimum aantal exemplaren van 56 is vastgesteld.⁹¹ Er is geen glaswerk in dit spoor aangetroffen. Wel konden vier pijpenkoppen en enkele tegelfragmenten geborgen worden. De pijpen zijn tussen 1615 en 1655 te dateren. De asdump is vermoedelijk in het tweede kwart van de 17de eeuw gevormd.

Keramiek

Zoals gebruikelijk vormt roodbakend aardewerk de grootste vondstcategorie met minimaal 34 voorwerpen. Het vormenspectrum bestaat uit fragmenten van bakpannen (r-bak-4, r-bak-5), grappen (r-gra-163?), een steelkom, borden (r-bor-6), koppen (r-kop-2), een kom (r-kom-58), een hengselpot (r-pot-57), een bloempot, een deksel (r-dek-16?), pispotten, een olielamp (r-oli-2, afb. 85)⁹², vuurtesten (r-tes-2) en een vuurstolp. Daarnaast zijn scherven gevonden van vermoedelijk twee miniatuur objecten. Het gaat om een opvallend kleine grape of pispot

91 V31, V32, V43, V44, V50.

92 V44-C01.

(diameter rand = 7,5 cm) en een fragment met enkel loodglazuur aan de buitenzijde dat doet denken aan een vuurstolpje (diameter rand = 7 cm) (afb. 86).⁹³

Witbakkend aardewerk is vertegenwoordigd met vijftien scherven waarbij ten minste zeven verschillende objecten te onderscheiden zijn. Als vormen zijn twee bakpannen, een grape, drie koppen (w-kop-3), een lekschaal en een pispot (w-pis-2) vertegenwoordigd. Alle voorwerpen zijn voorzien van een groen glazuur, verkregen door de toevoeging van koperoxide aan het loodmengsel.

Naast deze grove gebruikskeramiek is één fragment van een steengoed kan met blauwe beschildering uit Raeren daterend tussen 1575-1625 gevonden.

Tinglazuuraardewerk is vertegenwoordigd met scherven van borden van majolica (MAE = 7), Nederlandse faience (MAE = 4) evenals een bord van Italiaanse berretino faience en een bord van Portugese faience met een blauw geschilderd decor in de stijl van het Chinees kraakporselein. Naast imitaties van kraakporselein is tevens een fragment van een bord van Chinees porselein uit de eerste helft van de 17de eeuw gevonden.

Afb. 85. Olielamp van roodbakkend aardewerk.

Afb. 86. Miniatuurobjecten van roodbakkend aardewerk.

Bouwkeramiek

In de asdump bevonden zich een paar fragmenten van wandtegels en plavuizen. De wandtegels zijn in blauw beschilderd, waarbij op één fragment een landschapje zichtbaar is.

Tabaksdoos

C.P. Schrickx

Afb. 87. Deksel van een tabaksdoos van messing versierd met een verdiept reliëf van een vogel omringd door bladmotieven en een zigzaglijn langs de rand.

Een zeer bijzonder voorwerp onder de metaalvondsten is een achthoekig deksel van messing (afb. 87).⁹⁴ Het deksel heeft een afmeting van 47 bij 35 mm en is versierd met een verdiept reliëf van een vogel omringd door bladmotieven en een zigzaglijn langs de rand. Een aanhechting van een scharnier is niet te zien, maar mogelijk is deze wel aanwezig geweest. Het deksel heeft zeer waarschijnlijk behoord bij een tabaksdoos. Het verdiepte reliëf was oorspronkelijk met email ingelegd (champlevée-techniek), hoewel geen resten van glaspasta zijn teruggevonden. Een vergelijkbare tabaksdoos (59x35x33 mm) bevindt zich in de collectie van het Amsterdam Pipe Museum (afb. 88).⁹⁵

Afb. 88. Tabaksdoos uit de collectie van het Amsterdam Pipe Museum. Foto's: Amsterdam Pipe Museum.

Ook deze heeft een achtkantige vorm, maar het deksel is wel van een ander model: deze heeft een opstaande rand met scharnier. Zowel de doos als de deksel zijn voorzien

94 V44-M01.

95 Inv.nr. APM 20.711

geweest van ingelegde witte en blauwe emaille, waarvan een deel nog aanwezig is. Wat deze vergelijkbare tabaksdoos extra bijzonder maakt, is dat deze is gevonden in Enkhuizen.⁹⁶ Deze tabaksdoos, die wordt geplaatst in de periode 1600-1625, wordt door Brongers (1993) als een van de oudst bekende tabaksdozen in Europa beschouwd.⁹⁷ Volgens Brongers was tabak begin 17de eeuw nog een exclusief product en sluit de kostbare aard van de tabaksdoos daarop aan. Hij vermoedt een Engelse productie omdat daar tabak eerder bekend was en daar dus ook eerder tabaksdozen zijn gemaakt dan in Nederland. In de objectcatalogus van het Amsterdam Pipe Museum wordt (met een vraagteken) uitgegaan van Nederlandse productie.

Vooralsnog was de tabaksdoos van het Amsterdam Pipe Museum een uniek voorwerp in de zin dat er geen tweede bekend is. Met de vondst van de deksel aan de Venuslaan is er nu een tweede exemplaar en beide komen dus uit Enkhuizen.

De herkomst van beide stukken uit Enkhuizen is interessant. Het zou namelijk kunnen dat in Enkhuizen in de eerste helft van de 17de eeuw een metaalbewerker actief was die voorwerpen in de champlevée-techniek vervaardigde. De laatste jaren zijn bij opgravingen in Enkhuizen meerdere mesheften in deze techniek gevonden.⁹⁸ Bij een opgraving tussen de Davidstraat en Romeinstraat in 2017 zijn drie van dergelijke heften gevonden, waarvan één bekroond door een vrouw met trommel. Aan het Westeinde even buiten Enkhuizen is een heft gevonden, die wordt bekroond door een man met doedelzak. Daarnaast zijn diverse eenvoudige heften bekend. Ze zijn allemaal ingelegd met wit en blauw email. Vondsten van vergelijkbare heften zijn echter door heel Nederland bekend, maar verhoudingsgewijs valt het aantal vondsten uit Enkhuizen op. Mesheften die aan dezelfde producent kunnen worden toegeschreven zijn overigens ook bekend uit Engeland en Frankrijk, maar de herkomst wordt gezocht in Nederland.⁹⁹ Het zou kunnen dat we te maken met een Enkhuizer producent. Vooralsnog is dit niet met zekerheid te zeggen en zullen nieuwe vondsten hopelijk duidelijkheid verschaffen.

5.3 Losse vondsten

In verschillende ophogingslagen en in de stortgrond van de opgravingsputten zijn tot slot enkele opmerkelijke vondsten gedaan die het vermelden waard zijn.

Allereerst betreft het een aantal importstukken uit Italië, Portugal en China daterend in de eerste helft van de 17de eeuw die getuigen van de grote rol die Enkhuizen speelde in het handelsverkeer in de Middellandse Zeegebied en de Oost. In alle gevallen gaat het om blauw beschilderde voorwerpen, waarbij voor de decoratie de invloed van Chinees porselein leidend is geweest. Het Italiaanse aardewerk bestaat uit een fragment van een bord beschilderd in calligrafico naturalistico-stijl met een hert in een landschapje (afb. 89).¹⁰⁰ Op de achterzijde is een deel van een geschilderd merkteken zichtbaar. Vermoedelijk gaat het om een gekroond

96 De tabaksdoos is vóór 1982 particulier opgegraven in Enkhuizen, heeft daarna behoord tot de collectie van het Niemeyer Nederlands Tabacologisch Museum en bevindt zich sinds 2011 in de collectie van het Amsterdam Pipemuseum. De vondstomstandigheden zijn onbekend.

97 Brongers 1993, 463-464. Brongers was conservator van het Niemeyer Nederlands Tabacologisch Museum waarin de tabaksdoos zich bevond.

98 Schrickx 2019, 273-274.

99 Papin & Soulat 2017.

100 V21-C01.

wapenschild met daarin een kruis, een vrij algemeen merk op Italiaanse faience dat in de stijl van calligrafico naturalistico is geschilderd. Diverse onderzoeken suggereren dat dit merkteken door plateelbakkers uit Turijn werd toegepast.¹⁰¹

Afb. 89. Bord van Italiaanse faience beschilderd in Calligrafico Naturalistico-stijl.

Afb. 90. Borden van Portugese faience met imitatie Wanli-decors.

Van Portugese faience zijn een scherf van een ploischotel en een bord op te merken, beide beschilderd met een Wanli-decor (afb. 90).¹⁰² Tot slot is een bodemfragment van een kommetje van Chinees kraakporselein op te merken (afb. 91).¹⁰³ De decoratie bestaat uit karakteristieke bladeren en kostbaarheden omgeven door panelen met florale motieven. Opvallend is het feit dat de standring van de bodem is doorboord. Het kommetje heeft waarschijnlijk met een draadje als sierstuk aan de muur gehangen, voordat het als gebroken huisraad bij het afval terechtgekomen is.

¹⁰¹ Jaspers 2007, 64, 200.

¹⁰² V3-C01 & V41-C01.

¹⁰³ V3-C02.

Onder de glasvondsten is nog een fragment van een tweede kuttrolf-fles uit de 17de eeuw op te merken (afb. 92).¹⁰⁴ Net als de vondst uit de afvalplek (S2) gaat het hier om een fragment van het buisvormige middendeel.

Afb. 91. Kommetje van Chinees kraakporselein met doorboorde standing.

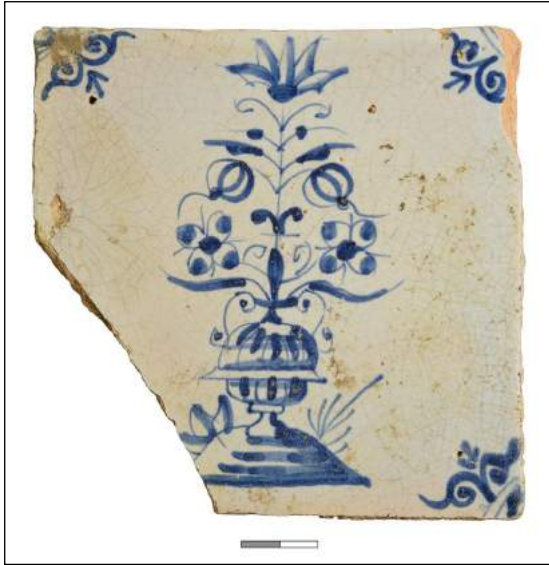
Afb. 92. Fragment van een Kuttrolf-fles.

Verder zijn naast de vele fragmenten van wandtegels twee tamelijk complete exemplaren uit het midden van de 17de eeuw op het terrein gevonden. Eén tegel heeft een vrij algemeen geschilderde versiering die bestaat uit een blauw geschilderde bloempot omgeven door ossenkop-motieven in de hoeken (afb. 93).¹⁰⁵ Dit type tegel is kenmerkend voor de periode 1635-1670.¹⁰⁶ De tweede tegel heeft een grof geschilderd decor van twee figuren met stokken, mogelijk spelen ze een kolfspel (afb. 94).¹⁰⁷ In de hoeken zijn spin-motieven geschilderd. Deze tegel dateert in het derde kwart van de 17de eeuw.

Onder de metaalvondsten kunnen twee munten, respectievelijk een 18de-eeuwse Gelderse duit en een Friese oord uit de periode 1606-1648 (afb. 95) opgemerkt worden.

Tot slot is een bijzonder object van been aangetroffen, namelijk een fragment van een luizenkam die waarschijnlijk in de 17de eeuw te dateren is (afb. 96).¹⁰⁸

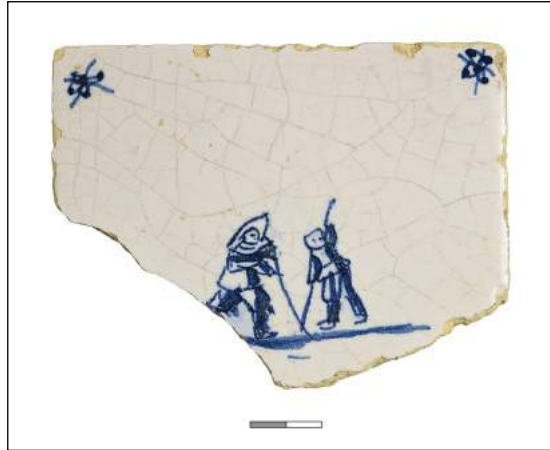
104 V24-GL01.
105 V30-BK01.
106 Pluis 2013, 424-425.
107 V41-BK01.
108 V48-O01.

Afb. 93. Wandtegel beschilderd met bloempot.

Afb. 95. Friese oord uit 1608-1648.

Afb. 94. Wandtegel beschilderd met twee figuren die mogelijk een kolfspel spelen.

Afb. 96. Fragment van een benen luizenkam.

6. Synthese

In juli en augustus 2017 vond een archeologisch onderzoek plaats op het perceel Venuslaan 57 in Enkhuizen. Het gebied ligt binnen het gebied van de stadsuitbreiding van Enkhuizen, dat vanaf 1590 tot stand is gekomen.

Binnen het plangebied bleek een natuurlijk veenpakket aanwezig te zijn van 75 cm dik. Hierin zijn delen van grove dennen gevonden, die - naar analogie van soortgelijke vondsten elders uit Enkhuizen - uit de eerste of tweede eeuw na Christus dateren. In de Middeleeuwen was het gebied in gebruik als weidegrond. Twee kuilen dateren uit deze tijd en zijn waarschijnlijk gegraven als kleiwinningskuilen. Bij het onderzoek zijn geen gedempte ontginningsloten teruggevonden. In de jaren 90 van de 16de eeuw is wat afval gestort op het terrein. Hierna is het maaiveld opgehoogd door een pakket schone (vette) klei te storten van globaal 1 meter dik. Uit dit ophogingspakket komen slechts weinig vondsten, waardoor het niet mogelijk is om het moment van ophogen strak te dateren. Enkele vondsten wijzen erop dat rond het midden van de 17de eeuw in ieder geval een deel van de ophoging plaatsvond, eveneens met schone klei.

In de omgeving van het plangebied stonden in de 17de eeuw weinig panden: uit stadsplattegronden blijkt dat de noordelijke helft van het gebied van de stadsuitbreiding grotendeels onbebouwd was. Door de stagnerende groei van de stad was er simpelweg geen vraag meer naar bouwgrond. Binnen het plangebied stond in deze periode één gebouw, namelijk een rechthoekig gebouw van 7,3 bij 4,5 meter met de noklijn parallel aan de Venuslaan. Het pand is in de eerste helft van de 17de eeuw gebouwd en was waarschijnlijk een werkplaats. Binnen het pand lag een waterkelder en mogelijk een kleine kelder of bak. Een schoorsteenfundering is niet gevonden, maar deze kan zijn weggebroken bij de bouw van de loods in de jaren 60 van de 20ste eeuw. Direct buiten de werkplaats bevond zich een bakstenen vierkante put met bodem die goed waterdicht was gemaakt. Dit wijst erop dat de put bestemd was voor een vloeistof. De functie van de werkplaats blijft helaas onduidelijk. Het pand is afgebeeld op de nauwkeurige stadsplattegrond uit de stadskroniek van Brandt uit 1666. Op deze kaart lijkt het om een groot pand te gaan met de noklijn parallel aan de straat, maar in feite gaat het dus om een relatief klein gebouw. Waarschijnlijk is het gebouw in de 18de eeuw afgebroken.

Op de braakliggende percelen ten noorden en ten zuiden van de werkplaats is rond van het midden van de 17de eeuw afval en as gestort. Dit is een algemeen fenomeen voor het gebied van de stadsuitbreiding uit de periode 1620-1660: onbebouwde percelen werden door inwoners van de stad gebruikt om afval te storten. Bij diverse opgravingen zijn dit soort afvaldumpes teruggevonden.¹⁰⁹

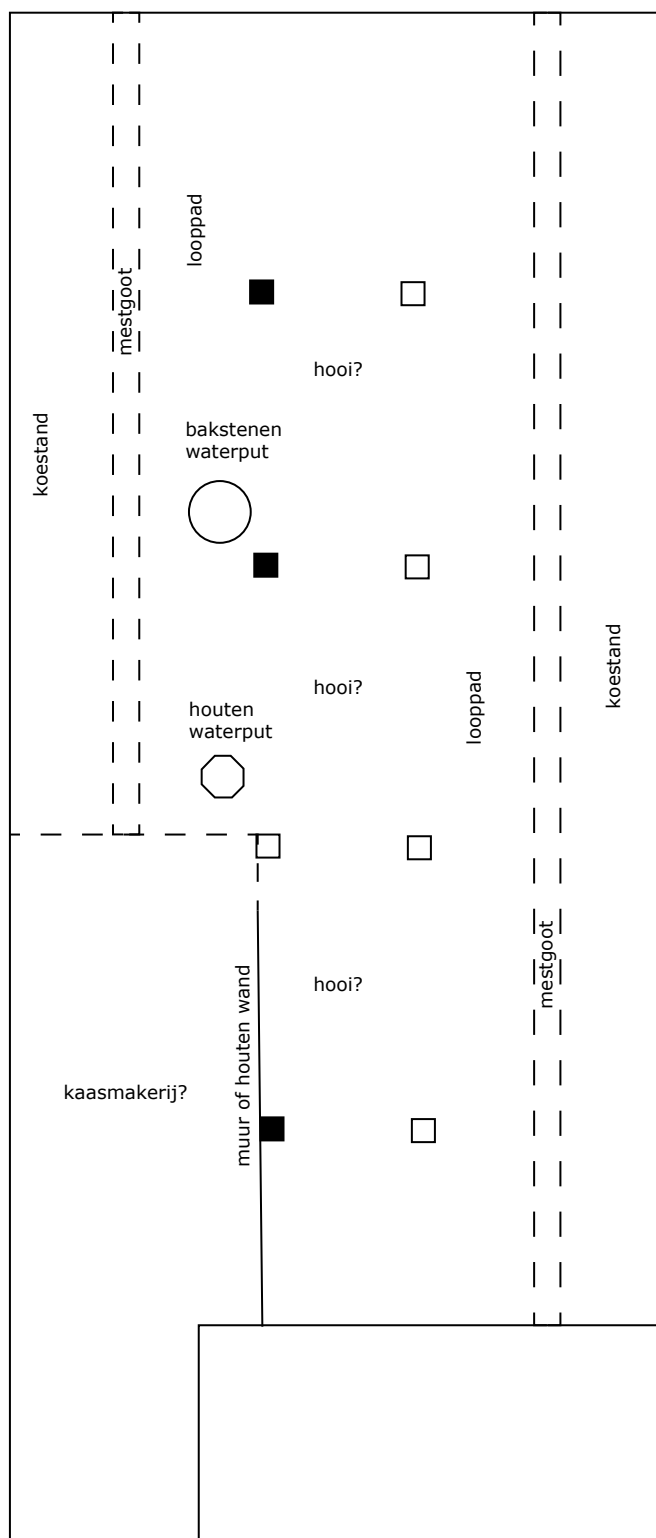
Doordat het plangebied grotendeels onbebouwd was in de 17de eeuw is het lastig om iets te zeggen over de percelering in deze periode. Uit historische en archeologische bronnen is bekend dat binnen het nieuwe stadsdeel percelen volgens een vaste maatvoering werden uitgezet, waarna ze werden verkocht. Langs de Nieuwe Haven bijvoorbeeld bleken de meeste percelen ongeveer 6,8 meter breed te zijn.¹¹⁰ Aan de Lange Tuinstraat waren de percelen circa 6,9 meter breed.¹¹¹ Het perceel met de werkplaats was, inclusief de bakstenen put daarbuiten, minimaal 8 meter breed. Wellicht is de werkplaats gebouwd over twee percelen of waren de percelen in dit stadsdeel breder dan aan de zuidzijde van de stadsuitbreiding.

¹⁰⁹ Bijvoorbeeld: Duijn 2016b; Schrickx & Duijn 2016; Ter Steege *et al.* 2019.

¹¹⁰ Schrickx & Duijn 2016.

¹¹¹ Schrickx & Ter Steege 2018.

Op zeker moment is een grote koeienstal binnen het plangebied gebouwd. Uit historische bronnen blijkt dat de stal in ieder geval in 1812 bestond, op basis van archeologische gegevens kan worden gesteld dat de stal rond 1763 is gebouwd. De stal bood volgens een verkoopakte plaats aan 42 koeien, wat erg veel is. Een koeienstal lijkt op het eerste gezicht een vreemd element voor een stad, maar voor de noordwesthoek van Enkhuizen is dit een normaal fenomeen. In dit deel van de stad bevonden zich met name in de 18de en 19de eeuw veel stadsboerderijen en het gebied werd (en wordt nog steeds) aangeduid als de Boerenhoek. Het agrarische karakter van dit stadsdeel hangt samen met het feit dat het gebied nauwelijks is bebouwd in de 17de eeuw. In de eeuwen hierna nam de bevolking van Enkhuizen alleen maar af, waardoor veel panden in de stad werden afgebroken. Het landelijke karakter van het gebied werd hiervoor nog verder versterkt. Door Suus Messchaert-Heering is historisch onderzoek gedaan naar de boerderijen binnen de Vest.¹¹² In haar boek worden drie boerderijen genoemd die al in de 17de eeuw bestonden en zeventien boerderijen uit de 18de eeuw. Zij stonden langs de Driebanen, het Handvastwater, de Heiligeweg, Karnemelksluis, Molenweg, Noorder Boerenvaart, Noordergracht, Noorderweg, Oude Gracht, Paulus Potterstraat, Raamstraat, Spijtbroekburgwal en Zuider Boerenvaart. Op het platteland van West-Friesland waren in deze periode verreweg de meeste boerderijen een stolpboerderij, dus een ongeveer vierkante boerderij met een piramide-vormig dak.

Afb. 97. Hypothetische plattegrond van de koeienstal die in 1875 is afgebroken, schaal 1:150. Op de plattegrond zijn acht poeren aanwezig. Van de drie zwarte poeren zijn sporen teruggevonden bij de opgraving. De gestippelde lijnen zijn onzeker.

112 Messchaert-Heering 2010.

In Enkhuizen was dit niet het geval. In de stad staan tegenwoordig acht stolpboerderijen, maar zij zijn allemaal in de 19de eeuw gebouwd. Op de oudste kadastrale kaart uit 1823 staan slechts enkele panden getekend die mogelijk een stolpboerderij zijn gezien vorm, grootte en functie. De meeste stadsboerderijen waren in de 17de en 18de eeuw dus geen stolpboerderij, maar een ander type gebouw. Dit geldt ook voor de stal die binnen het plangebied stond. Het gaat om een rechthoekig gebouw van ongeveer 26 bij 12 meter. Het is de vraag hoe de indeling en constructie van dit gebouw eruit zag. Op basis van de schaarse archeologische gegevens kan een mogelijke reconstructie worden gemaakt (afb. 97). Bij de opgraving zijn twee slietenfunderingen gevonden van poeren, evenals een poer. Wanneer zij als uitgangspunt worden genomen, kan een houtskelet met vier gebinten worden gereconstrueerd. Een gebint bestaat uit twee houten stijlen op poeren, onderling verbonden door een dekbalk. Wanneer uit wordt gegaan van een symmetrisch gebouw, waren de gebinten ongeveer 3 meter breed (wat erg smal is) en de afstand tussen de gebinten bedroeg ongeveer 5,5 meter. Binnen de gebinten werd mogelijk hooi opgeslagen, zoals bij stolpboerderijen ook het geval is. Aannemelijk is dat de koeien in twee rijen stonden opgesteld langs de lange gevels en achter hen een mestgoot en looppad lag. In de reconstructie is uitgegaan van een Friese stal, waarbij de dieren met de koppen naar de buitengevel staan. In dat geval liggen de twee waterputten namelijk op de locatie van het looppad. Het is onzeker of de waterputten na elkaar hebben gefunctioneerd of gelijktijdig. Uit het dendrochronologisch onderzoek blijkt dat de houten waterput rond 1763 is gebouwd. Waterputten in koeienstallen zijn in West-Friesland een normaal fenomeen: in een stolpboerderij was vrijwel altijd een waterput aanwezig in de stal, het bronwater hieruit werd gebruikt als drinkwater voor de koeien.

Een koe stond in een stal op de koestand op ongeveer 2 m². Dit betekent dat langs een van de lange gevels van de stal 26 koeien konden staan. Voor beide lange gevels samen kom je dan uit op 52 koeien, terwijl uit een verkoopakte blijkt dat in de stal 42 koeien stonden. Dit maakt het aannemelijk dat niet langs beide lange gevels een volledige rij koeien stond. Omdat langs de zuidwestelijke poer een fundering van een muur of houten wand is gevonden, is in de reconstructie op deze plek een aparte ruimte geprojecteerd. Mogelijk was hier de kaasmakerij aanwezig.

In of kort voor 1875 is de grote stal afgebroken en is hiervoor in de plaats een kleine stolpboerderij gebouwd aan de zuidzijde van het plangebied. Van dit gebouw is een fundering, een inpandige waterkelder en een naastgelegen waterput gevonden. In 1905/1906 verscheen een bijgebouw, waarschijnlijk een stal, naast de stolpboerderij. Het boerderijcomplex is in de jaren 60 van de 20ste eeuw afgebroken. Hiervoor in de plaats kwam een loods die tot 2017 heeft bestaan.

7. Beantwoording onderzoeksvragen

In hoofdstuk 3 is overeenkomstig het Programma van Eisen een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. In dit hoofdstuk wordt getracht op ieder van deze vragen een antwoord te geven op basis van de resultaten zoals beschreven in dit rapport.

1. Zijn ontginningsloten aanwezig binnen het plangebied? Wat is de oriëntatie? Wanneer zijn de sloten gedempt? Kan iets worden gezegd over de breedte van de ontginningspercelen?

Nee, ontginningsloten zijn niet aangetroffen.

2. Zijn sporen of structuren uit de periode vóór 1591 (dus voordat het gebied binnen de stadsgrenzen kwam te liggen) aanwezig die duiden op agrarische of andere activiteiten?

Twee kuilen dateren uit de Middeleeuwen, een derde kuil waarschijnlijk uit de 16de eeuw. In alle drie gevallen gaat het waarschijnlijk om kleiwinningskuilen.

3. Waarmee is het plangebied in 1591 opgehoogd? Hoe dik is het ophogingspakket? Zijn schotten aanwezig om de opgebrachte grond te zetten? Kan worden vastgesteld in welke richting is opgehoogd? Kan het moment van ophogen aan de hand van de vondsten strak worden gedateerd?

Het plangebied is opgehoogd met een pakket schone (vette) klei van ongeveer 1 meter dik. In ieder geval een deel lijkt in de jaren 90 van de 16de eeuw te zijn opgeworpen, maar enkele vondsten wijzen erop dat een deel van de ophoging pas rond het midden van de 17de eeuw plaatsvond. Hiervoor is destijds ook schone klei gebruikt.

4. Zijn sloten aanwezig die zijn gegraven ten tijde van de herinrichting van het gebied in 1591? Wanneer zijn deze weer gedempt?

Mogelijk is een deel van een sloot gevonden uit de tijd van de stadsuitbreiding. Het spoor is haaks op de Venuslaan georiënteerd. De insteek en vulling wijzen echter eerder op een veenwinningskuil.

5. Welke informatie geven de vondsten uit het ophogingspakket uit het einde van de 16de eeuw (1591) van de materiële cultuur van de inwoners van Enkhuizen in deze periode?

In het ophogingspakket waren nauwelijks vondsten aanwezig, doordat is opgehoogd met schone klei.

6. Hoe werd het terrein tussen 1591 en de bouw van het grote 17de-eeuwse gebouw gebruikt? Was bebouwing aanwezig? Wat zijn de aard en afmetingen van de bebouwing?

Er zijn geen aanwijzingen voor activiteiten op het terrein tussen het begin van de stadsuitbreiding (1590) en de bouw van de werkplaats uit de 17de eeuw. Het terrein lag braak.

7. Wanneer is het grote gebouw, dat op de kaart uit 1666 aanwezig is, gebouwd? Wat was de constructie, indeling en functie van dit gebouw?

Het pand op de kaart blijkt kleiner dan op basis van de kaart werd verondersteld. Het gaat om een rechthoekig gebouw van 7,3 bij 4,5 meter met de noklijn parallel aan de Venuslaan. Het pand is gebouwd in de eerste helft van de 17de eeuw. Van het gebouw zijn enkele funderingen van de gevels gevonden, dit waren eenvoudige funderingen op staal zonder hout daaronder. In het pand bevond zich een waterkelder en een kleine bak of kelder. Een schoorsteenfundering

is niet gevonden, maar kan in de 20ste eeuw zijn verstoord. Naast het pand lag een vierkante bakstenen put met bodem. Gezien deze put en de inpandige waterkelder is het waarschijnlijk dat het pand in gebruik was als werkplaats. Wat voor werk hier werd gedaan, valt niet te zeggen.

8. Wanneer is de boerderij, die op de kaart uit 1823 is te zien, gebouwd? Wat was de constructie en indeling van dit gebouw?

De grote stal is mogelijk gebouwd rond 1763. Van het gebouw zijn maar weinig sporen teruggevonden: een poer, een fundering en twee slietenfunderingen van poeren. Op basis hiervan, en het historische gegeven dat in de stal 42 koeien stonden, is een reconstructie van de plattegrond gemaakt. Hiervoor wordt verwezen naar de synthese.

9. Zijn sporen en/of vondsten aanwezig die samenhangen met het boerenbedrijf?

In de 17de-eeuwse sporen zijn geen vondsten aangetroffen die zouden kunnen duiden op agrarische activiteit, zoals kaasvormen en dergelijke.

10. Zijn waterputten, afvaltonnen en/of afvalkuilen aanwezig? Wanneer zijn zij gemaakt en buiten gebruik gesteld? Wat kan op basis van vondstmateriaal uit de putten worden gezegd over het consumptiepatroon en de welstand van de bewoners / gebruikers van het plangebied door de tijd heen? Geven de vondsten informatie omtrent beroepen/ambachten die door de bewoners van het plangebied werden uitgeoefend?

De meeste vondsten zijn afkomstig uit de asdump die hoofdzakelijk in het tweede kwart van de 17de eeuw te dateren is. Tussen het afval bevonden zich diverse stukken van de vroege faience-productie uit West-Nederland. De hoeveelheid importen uit het Mediterrane gebied en China is vrij karig in verhouding tot andere contexten in Enkhuizen. Bovendien bevinden zich ook diverse tweedekeus-producten tussen het vondstmateriaal, die een beeld geven dat de eigenaren niet veel te besteden hadden. Het is aannemelijk dat het afval is gestort door bewoners uit de omgeving.

11. Zijn sporen of vondsten aanwezig die samenhangen met nijverheid of ambachtelijke activiteiten? Zo ja, kan worden gezegd om welke activiteiten het gaat? In welke periode vonden zij plaats?

Diverse vondsten uit de 17de eeuw geven blijk van ambachtelijke activiteit, maar zij zijn meegekomen met afval elders uit de stad. Het gaat om resten van dakpannen gebruikt als baksteunen in een pottenbakkerij, enkele misbaksels of tweede-keus producten van Enkhuizer aardewerk, een fragment van een smeltkroes en enkele ijzerslakken.

12. Hoe verhoudt de bouwwijze van de panden en inrichting van de percelen zich tot die van andere onderzochte straten in Enkhuizen? Hoe kunnen de verschillen en overeenkomsten worden verklaard?

De 17de-eeuwse werkplaats heeft een voor Enkhuizen gangbare constructie, namelijk een eenvoudige fundering op staal. Huizen in duurdere wijken van de stad waren wel voorzien van een fundering van hout onder de gevels, namelijk palen en/of platen.

Niet eerder is een koeienstal in Enkhuizen onderzocht, waardoor de bouwwijze van dit pand niet vergeleken kan worden met andere gebouwen in de stad. Over de fundering van de gevels van dit pand is geen informatie verzameld.

Over de inrichting van de erven rond de gebouwen is nauwelijks informatie verkregen.

8. Literatuur

Baart, J.M., 2008. *Italiaanse Grotesken en Crabben in Haarlem. Het atelier van Willem Jansz. Verstraeten*, Haarlem.

Besteman, J.C., 1990. 'North Holland AD 400-1200: turning tide or tide turning?' in J.C. Besteman, J.M. Bos & H.A. Heidinga (eds.), *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 91-120.

Boon, P., 1991. Voorland en inlagen. De Westfriese strijd tegen het buitenwater, in *West-Frieslands Oud en Nieuw* 58, 78-111.

Brongers, G.A., 1993: 'Tabaks- en snuifdozen' in J.J. Lenting, H. van Gangelen en H. van Westing, *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, 463-470.

Duijn, D.M., 2011. *Het verhaal van een West-Friese Wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen*, Hoorn (Masterscriptie Universiteit van Amsterdam).

Duijn, D.M., 2015. *Venuslaan 57, Enkhuizen, gemeente Enkhuizen*. Archeologische Quickscan.

Duijn, D.M., 2016a. *Dwars door Enkhuizen. Archeologisch onderzoek tijdens rioolwerkzaamheden in de Davidstraat, Romeinstraat en Kruislaan in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 90.

Duijn, D.M., 2016b. *Middeleeuwse sporen onder een 16de-eeuwse nieuwbouwwijk. Archeologisch onderzoek langs de westzijde van de Raamstraat in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 89.

Duijn, D., B. Beerenhout, J. van Leeuwen & L. de Sitter-Homans, 2018. *De afvalput van de familie De Jager. Onderzoek naar een 17de-eeuws vondstcomplex uit Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 111, Hoorn.

Gangelen, H., van, J.J. Lenting & H. van Westing 1993. *Schans op de Grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, Sellingen.

Gerritsen, S., 2016. *Sporen in het Schootsveld. Archeologisch onderzoek naar resten uit de bronstijd, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd langs het Westeinde bij Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 88.

Groeneweg, G., 1992. *Bergen op Zooms aardewerk. Vormgeving en decoratie van gebruiks-aardewerk gedurende 600 jaar pottenbakkersnijverheid in Bergen op Zoom, Waalre*.

Henkes, H.E., 1994. *Glas zonder glans. Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen 1300-1800*, Rotterdam Papers 9.

Hurst, J.G, D.S. Neal & H.J.E. van Beuningen, 1986. Pottery produced and traded in north-west

Europe 1350-1650, *Rotterdam Papers* 6.

IJzereef, G.F. & J.F. van Regteren Altena, 1991. Nederzettingen uit de Midden en Late Bronstijd bij Andijk en Bovenkarspel. In: Fokkens, H. & N. Roymans. *Nederzettingen uit de Bronstijd en de Vroege IJzertijd in de Lage Landen*. Nederlandse Archeologische Rapporten 13, Amersfoort.

Jaspers, N.L., S. Ostkamp, 2006. Het aardewerk uit de opgraving, in P.C. de Boer, *Bodemvondsten uit de Boerenhoek Enkhuizen, opgraving 'De Baan' (fase 2)*, Amersfoort, 21-35.

Jaspers, N.L., 2007. *Schoon en werkelijk aangenaam. Italiaanse importkeramiek uit de 16de en 17de eeuw in Nederlandse bodem*. Doctoraalscriptie UvA.

Messchaert-Heering, S., 2010. *Onder één dak. Wonen en werken in boerenhuizen en boerderijen te Enkhuizen*, Enkhuizen.

Meulen, A. van der & P. Smeele, 2012. *De pottenbakkers van Gouda 1570-1940. En hun betekenis voor de geschiedenis van de Nederlandse keramiek*, Leiden.

Mulder, E.F.J. de & J.H.A. Bosch, 1982. Holocene stratigraphy, radio-carbon datings and palaeogeography of central and northern North-Holland (The Netherlands). *Mededelingen Rijks Geologische Dienst* 36(3): 111-160.

Ostkamp, S., 2013. Delfts wit als onderdeel van het faience-assortiment in de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek, in: T.M. Eliëns (red): *Delfts wit. Het is niet alles blauw dat in Delft blinkt*, 77-124.

Papin, P. & J. Soulat, 2017. 'A Knife handle of Dutch style of the 17th century from the royal lodgings of the fortress at Loches (Indre-et-Loire)', *Cahiers LandArc* 23, 1-8.

Pluis, J., 2013. *De Nederlandse Tegel. Decors en benamingen. 1570-1930*, Leiden.

Roessingh, W. & E. Lohof, 2011. *Bronstijdboeren op de kwelders. Archeologisch onderzoek in Enkhuizen- Kadijken*. ADC-monografie 11. ADC Archeoprojecten, Amersfoort.

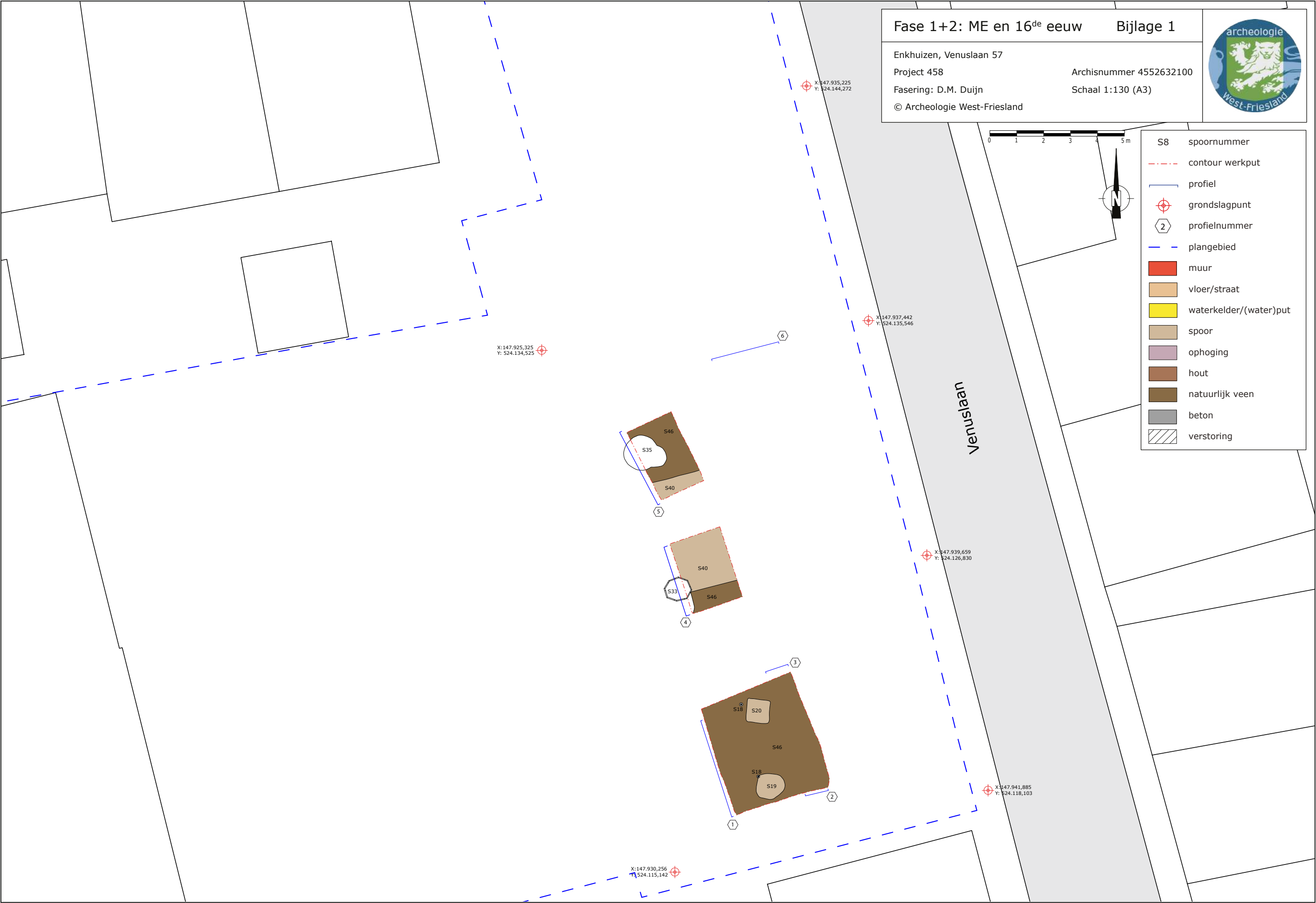
Schrickx, C.P. & D.M. Duijn, 2016. Nouveau Riche aan de Nieuwe Haven. Archeologisch onderzoek naar woon- en pakhuizen en het kantoor van de WIC tussen de Paktuinen en Nieuwe Haven in Enkhuizen. *West-Friese Archeologische Rapporten* 87, Hoorn.

Schrickx, C.P. & B.C. ter Steege, 2018. *Smeden, gieters en tappers in een nieuwbouwwijk uit de Gouden Eeuw. Archeologisch onderzoek aan de zuidzijde van de Lange Tuinstraat in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 123.

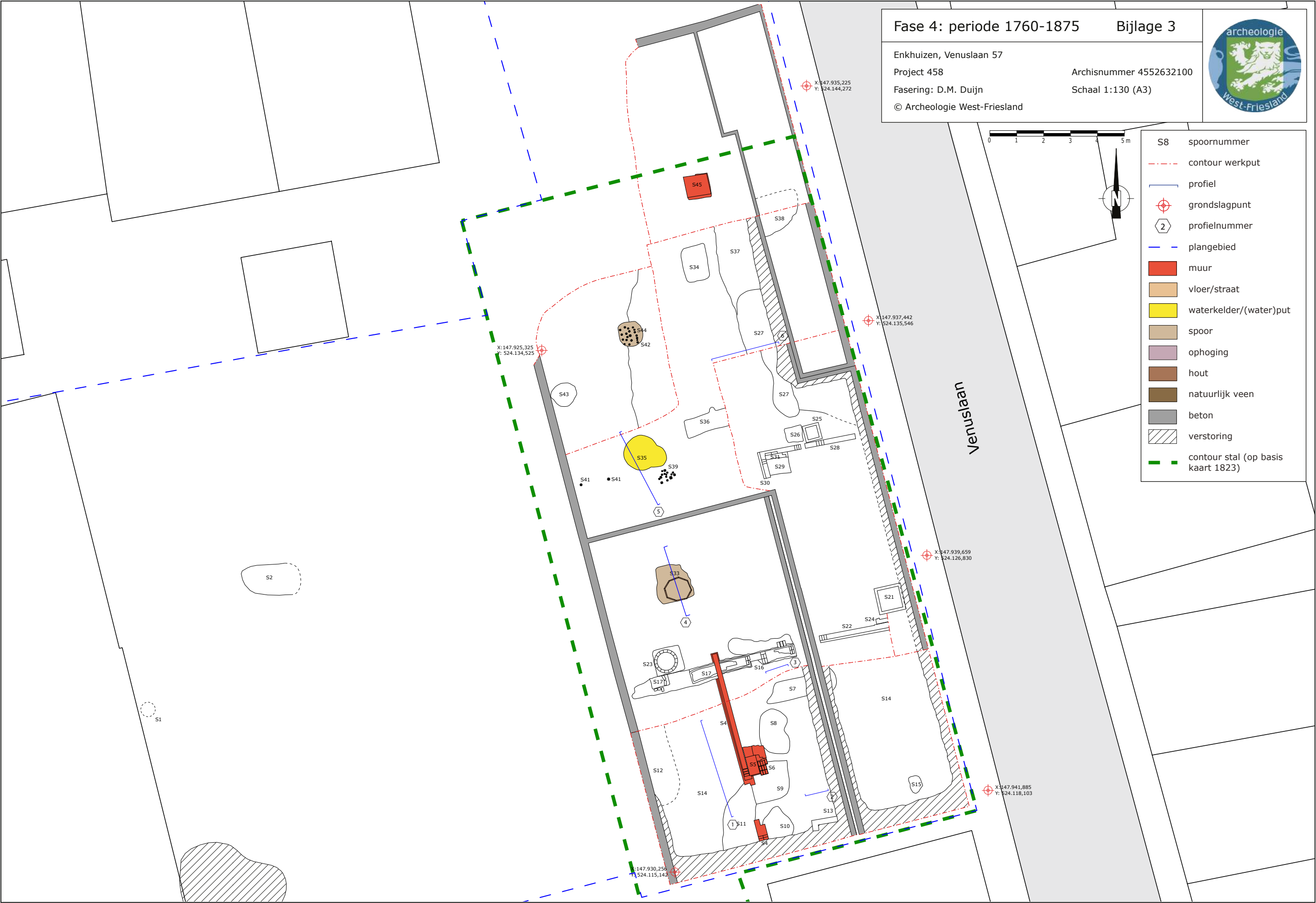
Schrickx, C.P., 2019, 'Geëmailleerde mesheften', in: B.C. ter Steege, C.P. Schrickx en W. Stellingwerf, *Verrassende vondsten in een volkswijk. Archeologisch onderzoek naar een 17de-eeuwse wijk tussen de David- en Romeinstraat in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 140.

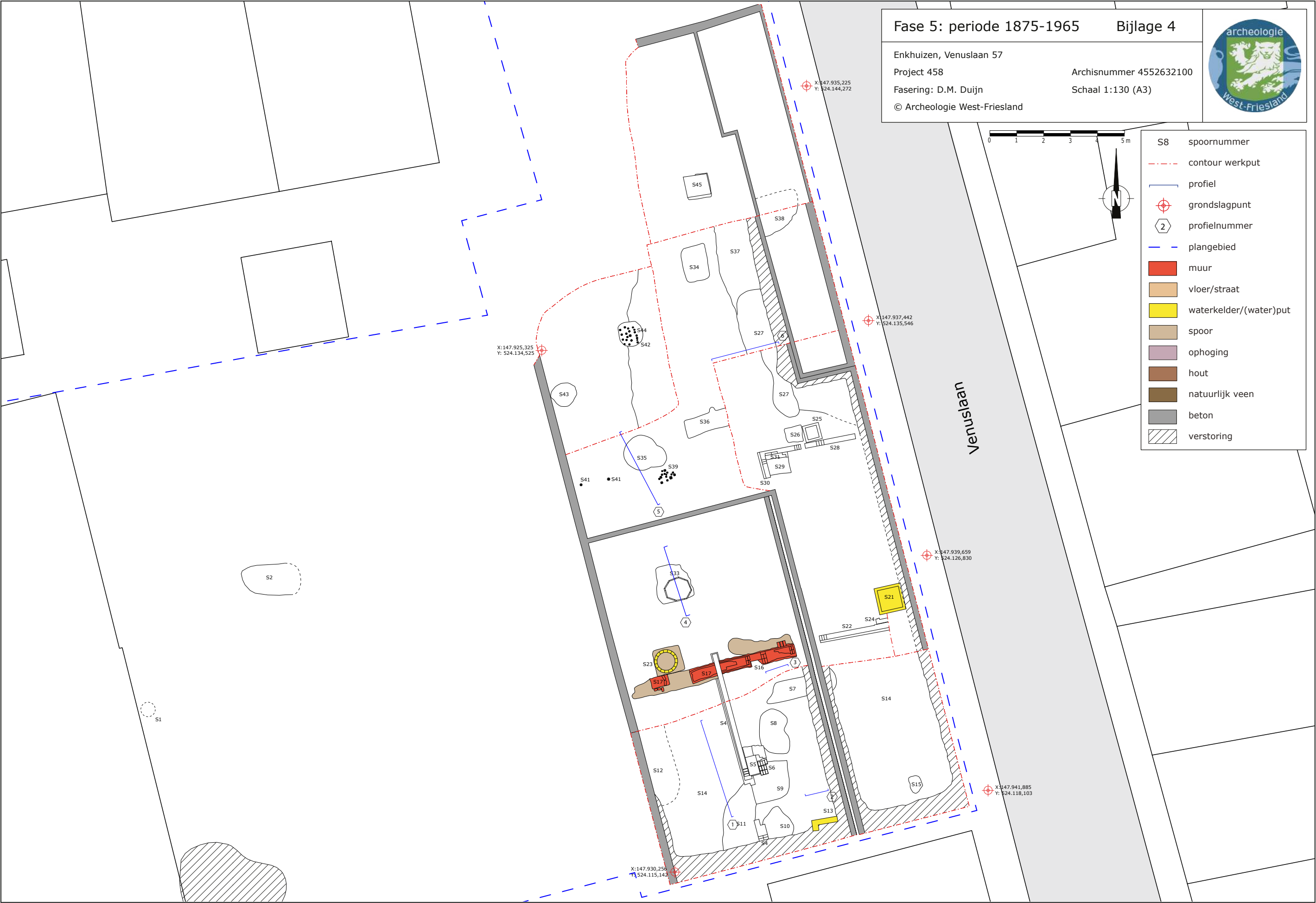
Steege, ter, B.C., C.P. Schrickx & W. Stellingwerf, 2019. *Verrassende vondsten in een volkswijk. Archeologisch onderzoek naar een 17de-eeuwse wijk tussen de David- en Romeinstraat in Enkhuizen*. West-Friese Archeologische Rapporten 140.

Stephan, H-G, 2012. Das Pottland: Mittelalterliche und neuzeitliche Töpferei von landesgeschichtlicher Bedeutung und Keramik europäischem Rang in Niedersachsen, in: G. Funke & C. Leiber (red.). *Pottland in die Welt. Eine historische Töpferregion zwischen Weser und Leine*, Holzminden.

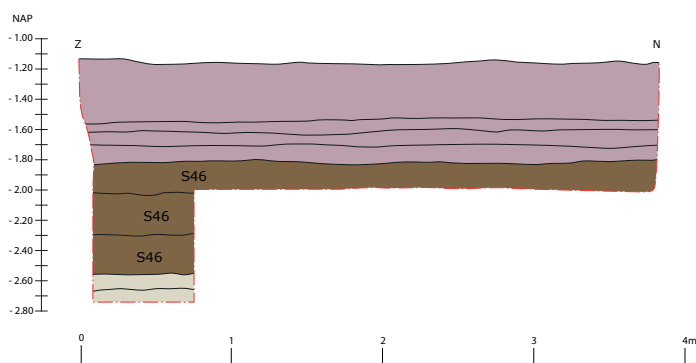

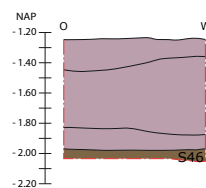

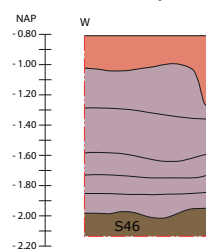
1 Westprofiel werkput 1

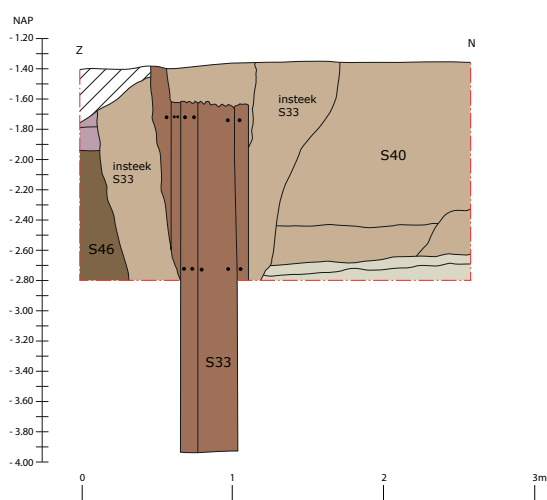
2 Zuidprofiel werkput 1

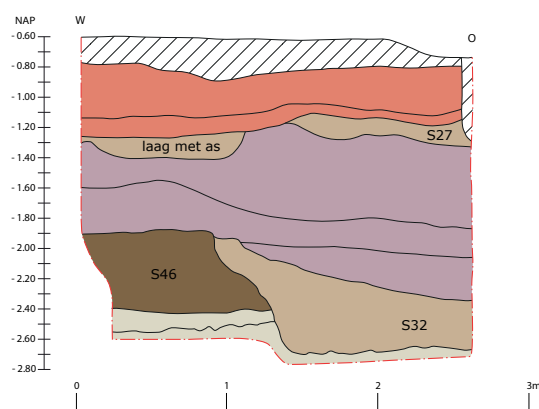
3 Noordprofiel werkput 1

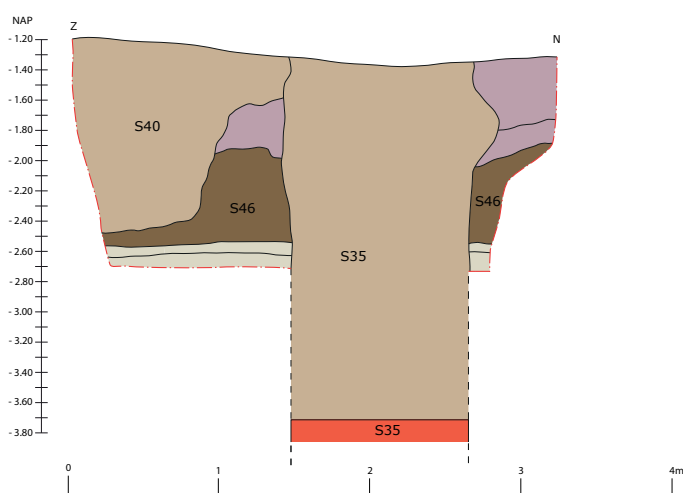
4 Coupe waterput S33

6 Noordprofiel werkput 2

5 Coupe waterput S35

- S8 spoornummer
- - - - - contour profiel
- 2 profielnummer
- spoor
- ophoging latere tijd
- ophoging 16de/17de eeuw
- baksteen
- hout
- natuurlijk veen
- natuurlijke klei
- verstoring

Profielen

Bijlage 5

Enkhuizen, Venuslaan 57
Project 458
Fasering: D.M. Duijn
© Archeologie West-Friesland

Archisnummer 4552632100
Schaal 1:50 (A4)

